

RYTŲ LIETUVOS KERAMIKA VIII–XII A.

ROKAS VENGALIS

Straipsnyje analizuojama VIII–XII a. Rytų Lietuvos keramika. Remiantis pilkapių bei gyvenviečių ir piliakalnių medžiaga, išskirti 5 tuo metu naudoti keramikos tipai. Analizuojamu laikotarpiu naudota tik lipdytinė keramika lygiu paviršiumi, nuo II tūkstantmečio pradžios paplinta apžiedimo technika bei bangelių ir horizontalių linijų ornamentas.

Reikšminiai žodžiai: Rytų Lietuva, lipdytinė keramika, apžiesta keramika, klasifikacija, chronologija.

The pottery from the 8–12th centuries from the Eastern Lithuania is analysed in this article. According to the data from the barrow-cemeteries, settlements and hill-forts, five types of pottery were distinguished. Only hand-made pottery with the plain surface existed in the period under consideration. The technology of turning on the wheel (not throwing) and ornamentation appeared in the very beginning of the 2nd millennium.

Keywords: the Eastern Lithuania, hand-made pottery, turned pottery, classification, chronology.

IVADAS

I tūkst. pabaiga ir II tūkst. pradžia baltų kultūrose žymi ryškias permainas ir naujoves, pasireiškusias įvairiose srityse. Tuo metu stiprėja valdantysis sluoksnius, formuojasi teritoriniai žemių junginiai. Kapinynų medžiaga rodo didėjančią visuomenės diferenciaciją – išskiriami didikų, karių, pirklių kapai. Šis laikotarpis įvardijamas ir kaip atskiro amatininkų sluoksnio formavimosi metas. Su šiais ir kitais politiniais, socialiniais bei ekonominiais pokyčiais glaudžiai susijusios ir tuo metu baltų žemes pasiekusios svarbios technologijų naujovės. Būtent šiuo laikotarpiu datuojama žagrės, sukamųjų girnų, horizontalių audimo staklių, žiedžiamojo rato ir kitų svarbių inovacijų panaudojimo Lietuvos teritorijoje pradžia.

Iš bendro konteksto, atrodo, neišskirta ir puodininkystė. Archeologinėje literatūroje plačiai išvyravusi nuomonė, kad būtent tūkstantmečių sandūroje ji išgyvena svarbiausius kokybinius po-

kyčius – pradedamas naudoti žiedžiamasis ratas ir nuo puodų lipdymo pereinama prie žiedimo. Tačiau nors žiedžiamojo rato panaudojimas paprastai siejamas su puodininkystės kaip atskiro amato išsiskyrimu, be detalesnės keramikos analizės ši sąsaja negali būti nei patvirtinta, nei paneigta. Gana vieningai sutariama, kad žiedžiamasis ratas Lietuvos teritorijoje pasirodė X a., o plačiau pradėtas naudoti nuo XI a. (Volkaitė-Kulikauskienė, 1970; Mulevičienė, 1971b), tačiau plačiau lipdytinės ir žiestos keramikos santykis lieka nenagrinėtas, neiškus lipdytinės keramikos išlikimas II tūkst. pradžioje, žiestos keramikos plitimas centro ir periferijos aspektu bei pan. Archeologinių tyrinėjimų metu aptinkamos keramikos gamybos būdą ne visada paprasta nustatyti – lipdytinė ir apžiesta ar apžiesta bei žiesta keramika dažnai gali būti atskirta tik kruopščiai analizuojant šiems gamybos būdams būdingus požymius, taikant specialius laboratorinius metodus (Rice, 1987, 124–125), tačiau į tai gana dažnai kreipiama per mažai dėmesio.

Šio laikotarpio keramikos analizė aktuali ne tik amatininkystės raidos klausimams. Keramikos studijos ypač aktualios analizuojant gyvenviečių bei piliakalnių medžiagą. Nors keramika yra pagrindinė bei gausiausiai aptinkama šių paminklų radinių grupė, ji iki šiol dar išlieka ir menkiausiai tyrinėta. Ypač tai aktualu kalbant apie I tūkst. pabaigos ir II tūkst. pradžios keramiką. Trūksta šios keramikos klasifikacijos, chronologijos studijų. Specialių šios srities tyrinėjimų trūkumas ne kartą akcentuotas vėlyvuosius piliakalnius analizuojančiuose darbuose (Zabiela, 1991, 22; 1995, 140–141).

Aptariamo laikotarpio keramikos tyrinėjimų menkumą Lietuvoje iliustruoja jau vien tik specialiai jai skirtų darbų skaičius. Žiedžiamojo rato atsiradimo Lietuvoje klausimui iki šiol skirtas tik vienas nedidelis straipsnelis (Mulevičienė, 1971b). Keliuose darbuose analizuojama kapuose aptikta keramika (Sadauskaitė-Mulevičienė, 1965; Bliujienė, 2005a; 2005b). Skelbiant tyrinėtų paminklų medžiagą, keramikai paprastai skiriama mažiausiai dėmesio. Kaip išimtį čia galima paminėti tik dviejų paminklų – Palangos gyvenviečių (Žulkus, 1997, 177–246) bei Grigiškių–Neravų pilkapyno (Kuncienė, 1983) publikacijas, kuriose keramika analizuojama plačiau. Galbūt kiek aiškesnė padėtis yra Vakarų Lietuvoje, kurios medžiaga yra gausesnė ir geriau datuota. Kitų Lietuvos sričių keramika kol kas yra kur kas mažiau pažįstama. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad beveik visuose darbuose analizuojama tik II tūkst. pradžios keramika, tuo tarpu I tūkst. pabaigos keramikai skirtas bene vienintelis, jau minėtas O. Kuncienės straipsnis, tačiau ir jame analizuojama tik vieno paminklo medžiaga. Taigi iš esmės situacija dar išlieka labai miglota. Ypač tai akivaizdu peržvelgus platesnės tematikos darbus, kuriuose aptariama ir šio laikotarpio keramika. Skirtingų autorių darbuose situacija nušviečiama gana skirtingai, kartais net prieštaringai (Holubowicz, 1950, 183; Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, 76–77; Tautavičius, 1996, 266).

Šio darbo objektas yra I tūkst. pabaigos ir II tūkst. pradžios – VIII–XII a. Rytų Lietuvos keramika. Įvairiuose regionuose keramikos raida galėjo vykti kiek skirtingai, todėl pradiniam tyrimų etape neverta analizuoti medžiagos iš platesnio regiono – taip gali likti nepastebėti kai kurie teritoriniai skirtumai. Terminas Rytų Lietuva čia vartojamas Rytų Lietuvos pilkapių kultūros paplitimo arealui dabartinėje Lietuvos teritorijoje apibrėžti. Šis regionas keramikos tyrimams yra gana parankus dėl tuo metu čia egzistavusio papročio laidojant mirusį į pilkapį, be kitų įkapių, kartais dar įdėti vieną ar kelis sveikus puodus. Taip pat šioje teritorijoje vykdyti palyginti intensyvūs piliakalnių bei gyvenviečių tyrinėjimai, davę nemažai medžiagos. Taigi nors turima medžiaga ir nėra itin gausi, palyginti su kitais Lietuvos regionais, situacija čia visai nebloga.

Viename darbe aptarti visus su keramika susijusius klausimus būtų neįmanoma, tai daryti ir nesistengiama. Daugiausia dėmesio čia skiriama keramikos tipologijai ir chronologijai, taip pat gamybos technologijai, apžiestos ir žiestos keramikos pasirodymo klausimui. Mažiau liečiami ar net visai nenagrinėjami su laidojimo papročiais susiję klausimai, puodininkystės amato išsiskyrimas, kultūrinės įtakos ir daugelis kitų problemų.

TYRINĖJIMŲ ISTORIJA

Dar XIX a. pabaigoje Rytų Lietuvos I tūkst. pabaigos – II tūkst. pradžios keramiką literatūroje mini F. Pokrovskis ir W. Szukiewiczus. F. Pokrovskis, aprašydamas Lietuvos–Baltarusijos pasienyje savo paties tyrinėtus pilkapius, pastebi, kad juose randama keramika yra ne urnos, ji skirta tik pernešti sudegintus mirusiojo kaulus iš deginimo vietos į pilkapį (Покровский, 1895, 195). Analizuojamai temai svarbus jo teiginys, kad nors pilkapiuose randama tik lipdytinės keramikos, tuo metu jau galėjo būti naudojamas ir žiedžiamasis ratas. Tai buvo ritualinė keramika, gaminama spe-

cialiai laidojimo apeigoms ir jos gamybos būdas galėjo skirtis nuo buitinės keramikos gamybos būdo (Покровский, 1895, 155). W. Szukiewiczus, publikuodamas savo tyrinėtų Pamusių pilkapių medžiagą, mini ten rastus nedidelius puodelius, aprašo jų matmenis. Jis, kaip ir F. Pokrovskis, mano, kad ši keramika buvo skirta mirusiojo kaulams pernešti, taip pat teigia, kad tokia keramika gaminta tik vietoje ir nebuvo importuojama (Szukiewicz, 1900, 10–11, 16).

Tarpukariu Vilniaus krašte dirbę ir gana intensyviai pilkapius tyrinėję lenkų archeologai savo darbuose keramikai daugiau dėmesio neskyrė. Kiek plačiau keramika aptarta 1934 m. parašytoje, tačiau tik po karo išspausdintoje Karmazinų pilkapyno publikacijoje (Cehak-Hoľubowiczowa, 1955, 328–329). Šio darbo autorė teigia, kad šiame pilkapyne aptikta lipdytinė keramika yra vietinė, o pagaminta ant žiedžiamojo rato – importuota iš slavų kraštų. Vilniaus krašto priešistorę apibendrinančiame darbe keliais sakiniais keramiką apibūdina ir W. Antoniewiczus (Antoniewicz, 1930, 117–118). Žiestą keramiką jis taip pat sieja su slavų įtaka.

Tokiais kukliais VIII–XII a. Rytų Lietuvos keramikos paminėjimais literatūroje tenkintasi iki pat XX a. antrosios pusės – situacija pasikeitė tik šeštajame dešimtmetyje. Šiuo atveju labai reikšminga A. Tautavičiaus disertacija, kurioje jis susistemino tuo metu turimus duomenis ir padarė kai kurias svarbias išvadas (Тautавичюс, 1953š, 261–265, 339–341). A. Tautavičius teigia, kad I tūkst. pabaigoje dar buvo visiškai įsigalėjusi lipdytinė keramika, tačiau jau pastebi ir pirmąsias technologinių inovacijų užuomazgas – puodas iš Kapitoniškių pilkapio 16, jo manymu, lipdytas ant lentelės, kuri lipdant galėjo būti pasukama į reikiamą pusę (Тautавичюс, 1953š, 263). Žiestos keramikos pasirodymas ir įsigalėjimas datuojamas X a. (puodai iš Kapitoniškių pilk. 3, 9, Stakų pilk. 9, Žvirblių) (Тautавичюс, 1953š, 340). Jis taip pat atkreipia dėmesį į pilkapiuose randamos keramikos formų įvairovę, jos primityvumą, prastą

išdegimą. Nors pastebi, kad I tūkst. pabaigos pilkapių keramika visiškai nebūdinga piliakalniams, tačiau oponuoja ankstesnių autorių išsakytai nuomonei, kad ji buvo lipdoma specialiai laidojimo apeigoms. Šis prieštaravimas aiškinamas skirtinga šių paminklų chronologija – I tūkst. pabaigoje piliakalniuose dar nebuvo nuolat gyvenama, o papėdžių gyvenvietės darbo rašymo metu dar nebuvo pradėtos tyrinėti (Тautавичюс, 1953š, 265). A. Tautavičius bando interpretuoti ir žiestos keramikos paplitimo Rytų Lietuvoje aplinkybes – jo manymu, nauja technologija pirmiausia pasirodo feodalų centruose – piliakalniuose, kur ją galėjo inicijuoti iš Rusios kilę amatininkai. Tuo tarpu nuo piliakalnių labiau nutolusiuose pilkapyuose lipdytinė keramika išlieka ir II tūkst. pradžioje, tačiau tuo metu jau pamėgdžiojama piliakalniuose gaminamos žiestos keramikos formos bei ornamentai (Тautавичюс, 1953š, 340–341).

Iš kitų keramiką analizuojančių darbų išsiskiria išsami W. Hoľubowicziaus monografija, kurioje nagrinėjama Vakarų Baltarusijos ir Rytų Lietuvos keramika (Hoľubowicz, 1950). Analizuodamas archeologines problemas, autorius labai plačiai panaudoja etnografinius duomenis, kurių didelę dalį pats ir surinko specialiai šiam darbui. Taip pat pasitelkti ne tik vietiniai archeologiniai duomenys, bet ir analogijos iš įvairių pasaulio kraštų, kai kurioms problemoms spręsti buvo atliekami ir eksperimentiniai bandymai. Darbe itin daug dėmesio skiriama įvairių tipų žiedžiamųjų ratų ypatybėms bei funkcijoms analizuoti, taip pat plačiai aprašomos ir įvairios puodo formavimo technologijos – lipdymas, apžiedimas, žiedimas. Šie puodų formavimo technologiniai tyrinėjimai išlieka svarbūs iki šių dienų, tačiau Lietuvos archeologai šių duomenų plačiau kol kas nepanaudojo. Monografijoje W. Hoľubowiczus analizuoja ir V–XII a. Rytų Lietuvos keramiką (Hoľubowicz, 1950, 207–215). Jo nuomone, I tūkst. šiame regione keramika buvo gaminama moterų, jos puodus lipdė nenaudodamos žiedžiamojo rato. Apie XI a. didesniuose centruose įsikūrė iš rytų slavų miestų

atsikėlę amatininkai, kurie puodus lipdė su žiedžiamojo rato pagalba. Iš tų centrų laikui bėgant amatas paplinta ir kaimo vietovėse, kur amatininkais tapę vietiniai vyrai perima iš moterų senąją lipdymo techniką ir kai kurias puodų formas (Hołubowicz, 1950, 215). W. Hołubowiczius, skirtingai nei daugelis kitų autorių, netapatina apžiestos keramikos, kuri iš esmės yra lipdytinė, su iš tikrųjų žiesta. Jis teigia, kad analizuojamoje teritorijoje apžiesta keramika pasirodo X–XI a., tačiau žiesta keramika atsiranda ne anksčiau nei XV amžiuje. XIV a. vien tik apžiesta keramika aptinkama net ir didžiausiame centre – Vilniuje (Kreivosios pilies tyrinėjimų duomenimis) (Hołubowicz, 1950, 183).

1961 m. išleistame Lietuvos archeologinę medžiagą apibendrinančiame veikalė „Lietuvos archeologijos bruožai“ apie vėlyvąjį geležies amžių (IX–XII a.) rašiusi R. Volkaitė-Kulikauskienė trumpai aprašo ir šio laikotarpio keramiką (LAB, 1961, 416–419). Ji mano, kad to laikotarpio kapuose randama keramika gyvenime nebuvo naudojama, bet gaminta specialiai kaip įkapė. Šį teiginį ji pagrindžia prasta kapų keramikos kokybe bei visiškai kitokia keramika, randama to laikotarpio piliakalniuose. Šio laikotarpio piliakalnių keramiką autorė iliustruoja Nemenčinės bei Aukštadvario viršutinių kultūrinių sluoksnių medžiaga, kurią ji datuoja X–XIV a.

Vieni svarbesnių šia tema yra I. Mulevičienės tyrinėjimai. Darbe, skirtame X–XVI a. kapinynų keramikai, ji mini Kapitoniškių ir Stakų pilkapiuose rastą keramiką, kurią laiko žiesta. Apibendrinusi šio laikotarpio kapų keramiką iš visos Lietuvos teritorijos, ji prieina prie išvados, kad į kapus būdavo dedami buityje naudoti puodai. Žiestos keramikos pasirodymą datuoja ne anksčiau kaip X a., tačiau vėlyviausių lipdytinės keramikos radinių nemini, bet aptaria tik žiestąją (Sadauskaitė-Mulevičienė, 1965). Daug išsamesnis kitas jos straipsnis, skirtas specialiai žiedžiamojo rato pasirodymo klausimui nagrinėti (Mulevičienė, 1971b). Čia autorė medžiagą ana-

lizuoja plačiau, apima tiek lipdytinę, tiek žiestą keramiką ne tik iš laidojimo paminklų, bet ir iš piliakalnių. Susisteminus duomenis paaiškėja, kad Rytų Lietuvoje X a. pilkapiuose randama tik lipdytinė keramika. Pačioje X a. pabaigoje – XI a. pradžioje jau aptinkama lipdytinės apžiestos keramikos, o II tūkst. pradžia datuojamuose kapuose pasitaiko žiestos bei lipdytinės keramikos, puoštos žiestais būdingais ornamentais (Mulevičienė, 1971b, 119). Pastebima, kad Rytų Lietuvoje senų tradicijų atsakoma labai pamažu, ilgai išlieka senosios puodininkystės tradicijos bei puodų formos. Iškeliama hipotezė, kad žiedžiamasis ratas Lietuvos teritorijoje plito dviem keliais – jo atėjimas į Rytų Lietuvą siejamas su rytų slavų, o į pietinius bei vakarinius Lietuvos rajonus – su vakarų slavų įtaka (Mulevičienė, 1971b, 118–120).

Kiek netikėtą hipotezę iškėlė V. Daugudis. Jo manymu, iki pat žiedžiamojo rato atsiradimo II tūkst. pradžioje ir net kartu su juo galėjo vis dar būti naudojama grublėtoji keramika (Дaugудис, 1966, 62–63). Nors ši mintis ir prieštarauja kitų tyrinėtojų išvadoms, ji susilaukė ir pritarimo (Tautavičius, 1996, 266). Tačiau ši hipotezė paremta iš esmės tik analogijomis su Latvijos teritorija, Lietuvoje ją bandyta paremti tik Juodonių piliakalnio papėdės gyvenvietės medžiaga.

1970 m. R. Volkaitės-Kulikauskienės monografijoje, skirtoje IX–XII a. Lietuvoje, keramika analizuojama išsamiau nei anksčiau minėtame šios autorės darbe. Kapuose aptinkama keramika jau laikoma buitine, o ne ritualine, kaip anksčiau, jos skirtumai nuo piliakalnių keramikos aiškunami socialiniais aspektais – piliakalniuose gyvenę didikai naudojo amatininkų produkciją, o pilkapiuose palaidoti eiliniai bendruomenės nariai keramiką gamindavosi patys. Žiedžiamasis ratas, R. Volkaitės-Kulikauskienės nuomone, Lietuvoje pasirodo X a., o XI a. žiesta keramika jau buvo plačiai paplitusi (Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, 74–81). Šiame darbe bene pirmą kartą Lietuvoje bandoma nustatyti tikslesnę ankstyvosios žiestos keramikos

tipologiją bei chronologiją – išskiriami XI, XII ir XIII a. keramikos skirtumai. Nors autorė ir pripažįsta, kad įvairiuose Lietuvos regionuose keramikos raida galėjo šiek tiek skirtis, visa Lietuvos teritorija analizuojama bendrai. 2001 m. išleistame darbe autorė tik pakartoja senus savo teiginius, nepridėdama nieko nauja (Volkaitė-Kulikauskienė, 2001, 282–288).

Taip pat svarbus yra O. Kuncienės straipsnis, analizuojantis Grigiškių–Neravų pilkapyno keramiką (Kuncienė, 1983). Šiame darbe pirmą kartą išsamiau analizuojami keramikos dėjimo į pilkapių ritualų aspektai. Šis paprotys siejamas su laidotuvių metu vykusiais šermenimis ir mirusiojo aprūpinimu maistu bei gėrimu. Taip pat čia pirmą kartą bandyta suklasifikuoti I tūkst. pabaigos keramiką, į kurią ankstesni autoriai paprastai labiau nesigilindavo, daugiau dėmesio skirdami II tūkst. pradžios keramikai.

G. Zabiela, analizuodamas šio laikotarpio piliakalnių medžiagą, keramiką laiko svarbiu šių paminklų chronologiniu indikatoriumi, tačiau akcentuoja specialių keramikos tyrinėjimų trūkumą. Sutikdamas su nusistovėjusiu žiedžiamojo rato pasirodymo datavimu X a., jis linkęs į vėlesnius laikus nukelti žiestos keramikos įsigalėjimą – teigia, kad lipdytinė keramika turėjo būti plačiai naudojama iki pat XII a. pabaigos (Zabiela, 1991, 23; 1995, 140–141).

Čia paminėti tik reikšmingesni darbai, padedantys susidaryti bendrą vaizdą apie VIII–XII a. Rytų Lietuvos keramiką. Liko nepaminėtas nemažas skaičius darbų, kuriuose dažniausiai tik paminimi ir aprašomi šios keramikos radiniai ar tik cituojami minėti autoriai ir nedaroma platesnių savarankiškų išvadų. Tarp tokių darbų vyrauja tyrinėtų paminklų publikacijos, kuriose paprastai keramikai skiriama labai nedaug vietos.

Apibendrinus iki šių dienų pasirodžiusius darbus gali susidaryti įspūdis, kad tyrinėtojai iš

esmės sutaria tik dėl dviejų dalykų – kad žiedžiamasis ratas pasirodo X a. ir kad į Rytų Lietuvą jis ateina iš rytų slavų miestų. Tuo tarpu problemų, reikalaujančių nuodugnių tyrinėjimų, iškyla kur kas daugiau. Kaip pagrindines, daugiausia neaiškumą paliekančias problemas galima būtų įvardyti šias:

1. Keramikos tipologijos trūkumas – tik atitinkamai suklasifikavus keramiką galima ją tiksliau datuoti bei patikslinti jos raidą.

2. Įvairūs autoriai tą pačią keramiką dažnai identifikuoja skirtingai – tas pats puodas vieno tyrinėtojo gali būti laikomas apžiestu, o kito – žiestu.

3. Laidosenos analizės nepakankamumas – ne visai aišku, ar kapuose aptinkama buitinė, ar ritualinė keramika. Jei tai ritualinė keramika, ji netinkama nei amatininkystės raidai, nei žiedžiamojo rato išplitimo mastui analizuoti, taip pat negali būti naudojama ir kaip chronologinis indikatorius datuojant gyvenviečių bei piliakalnių keramiką.

4. Chronologijos netikslumas – bandoma kuo tiksliau datuoti žiedžiamojo rato atsiradimą, tačiau patys pilkapiai, kuriuose aptinkama tam galinti pasitarnauti keramika, dažnai dar nėra tiksliau datuoti.

5. Visuose darbuose iš esmės analizuojama tik pilkapiuose aptikta keramika – daugelis pastebi tokios pat keramikos trūkumą piliakalnių kultūrinuose sluoksniuose, tačiau šio reiškinio priežastys lieka neaiškios.

6. Nepakankamai argumentuoti teiginiai, susiję su amatininkystės raida – nors žiedžiamojo rato panaudojimas ir glaudžiai susijęs su puodininkystės kaip amato išsiskyrimu, tarp šių dalykų negalima dėti lygybės ženklo, tokiems teiginiams pagrįsti reikalingi kur kas nuodugnesni tyrimai.

7. Terminologijos problemos – daugelis autorių painioja terminus „ant žiedžiamojo rato pagaminta keramika“ ir „žiesta keramika“.

ANALIZUOJAMA KERAMIKOS KOLEKCIJA

Daugelis autorių, bandę analizuoti VIII–XII a. Rytų Lietuvos keramiką, pirmiausia susidūrė su medžiagos kiekio problema. Iš tikrųjų ilgą laiką turėtas tik labai nedidelis kiekis šios keramikos, todėl buvo ganėtinai sudėtinga daryti labiau pagrįstas išvadas. Tačiau pastaraisiais dešimtmečiais medžiagos gerokai pagausėjo. Nuolat gana intensyviai tyrinėjant Rytų Lietuvos pilkapynus, didėja ir juose aptinkamos keramikos kolekcijos muziejuose. Labai svarbu ir tai, kad suintensyvėjo papėdžių gyvenviečių tyrinėjimai. Dalyje jų aptikta ir analizuojamam laikotarpiui priskirtinos keramikos. Turima kolekcija toliau apibūdinama skirstant ją į dvi grupes pagal radimo kontekstą – gyvenviečių bei piliakalnių ir pilkapių keramiką.

Tyrinėtojai jau nuo seno atkreipė dėmesį, kad tokios keramikos, kuri randama pilkapiuose, piliakalniuose neaptinkama. Tai buvo aiškinama įvairiai, bet dažniausiai – skirtinga jų chronologija arba pilkapių keramikos ritualine paskirtimi. Paprastai pilkapių keramika lyginta su Nemenčinės bei Aukštadvario piliakalnių keramika iš viršutinių kultūrinių sluoksnių, kuriuos jų tyrinėtojai datavo X–XIV a. (Kulikauskas, 1958, 29; Daugudis, 1962, 56–62). Tačiau panašu, kad ši chronologija yra kiek paankstinta ir bent jau priešvalstybinių laikų tikrai neturėtų apimti. Tokiu atveju ir keramikos skirtumas tampa savaime suprantamas. Iš tiesų beveik visuose vėlyvuosiuose Rytų Lietuvos piliakalniuose dominuoja XIII–XIV a. medžiaga, o VIII–XII a. radinių pasitaiko labai retai. Tarp anksčiau tyrinėtų piliakalnių išimtyš šiuo atžvilgiu, ko gero, būtų tik dvi – Kaukai¹ ir Mažulonys. Abiejuose šiuose piliakalniuose yra ryškių priešų

puolimo požymių – kultūriniuose sluoksniuose žymūs gaisro pėdsakai, gausiai aptikta strėlių antgalių, kitų ginklų. Šios aplinkybės greičiausiai ir lėmė, kad šiuose sluoksniuose išliko didelis kiekis įvairių radinių, tarp jų ir keramikos. Kaukų piliakalnyje aptikta daug lipdytinės keramikos lygiu paviršiumi, labai panašios į tą, kuri aptinkama pilkapiuose. Rasta ir vėlyvesnės, XIII–XIV a. būdingos keramikos, analogiškos aptinkamai kituose vėlyvuosiuose piliakalniuose. Mažulonyse situacija greičiausiai buvo panaši. V. Daugudžio duomenimis, pagrindinę ir gausiausią keramikos grupę šiame piliakalnyje sudarė žiestų puodų šukės. Deja, šią keramiką jis apibūdina tik keliais sakiniais ir pateikia labai primityvius jos piešinius (Daugudis, 1961, 36–37). Neatmestina galimybė, kad tarp šios V. Daugudžio įvardintos kaip žiestos keramikos yra ir lipdytinės su ant žiedžio rato gamintai keramikai būdingu ornamentu (tokios nemažai aptikta ir Kaukų piliakalnyje). Antra pagal gausumą Mažulonių piliakalnio keramikos grupė – juodos spalvos lipdytinė lygiu paviršiumi. Ši keramika blogiau išdegta, storesnėmis (0,8–1,2 cm) sienelėmis, su gausiomis grūsto akmens priemaišomis, profiliavimu primena ankstyvąją žiestą keramiką (Daugudis, 1961, 36). Pagal aprašymą galima spręsti, kad ši ir turėtų būti analogiška pilkapiuose aptinkamai keramikai. Mažulonių piliakalnio keramika yra labai vertingas šaltinis analizuojant II tūkst. pradžios keramiką, tačiau ji saugoma Sankt Peterburgo Ermitažo muziejuje, todėl Lietuvos archeologams šiuo metu yra gan sunkiai prieinama. Kadangi V. Daugudžio straipsnyje ši keramika aprašyta tik bendrais bruožais, pakartotina, detalesnė muziejaus medžiagos analizė ateityje būtų labai reikalinga ir suteiktų daug naudingos informacijos šia tema.

¹ Kaukų piliakalnis paprastai priskiriamas ne Rytų Lietuvos pilkapių kultūrinei sričiai, bet jotvingiams. Tačiau jo kultūrinė priklausomybė neturėtų būti laikoma tokia aiškia. Analizuojamo laikotarpio laidojimo paminklų šalia šio piliakalnio nėra žinoma. Tuo tarpu kiek ankstesnio laikotarpio grublėtoji keramika, aptikta šio piliakalnio tyrinėjimų metu, turi abiem sritims būdingų požymių, galbūt net artimesnė Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijoje aptinkamai keramikai (Vengalis, 2007).

Daugiau medžiagos dabar jau turima iš papėdžių gyvenviečių. Ankstesniais metais tyrinėtose Rytų Lietuvos papėdžių gyvenvietėse lipdytinės keramikos lygiu paviršiumi buvo randama tik nedideli kiekiai, neviršijantys kelių procentų visos aptinkamos keramikos. Dėl tokio nedidelio kiekio į keramiką lygiu paviršiumi nekreipta daugiau dėmesio, gyvenvietės datuotos pagal žymiai gausiau jose randamą keramiką brūkšniuotu bei grublėtu paviršiumi. Be abejo, ne visa lipdytinė keramika lygiu paviršiumi gali būti priskiriama VIII–XII a. Nedidelis jos kiekis beveik visada aptinkamas I tūkst. pr. Kr. ir I tūkst. po Kr. pradžios sluoksniuose kartu su brūkšniuotąja. Ši keramika lygiu paviršiumi savo molio mase, sienelių profiliavimu analogiška brūkšniuotajai, vienintelis skirtumas yra tik tas, kad jos paviršius nebrūkšniuotas (Grigalavičienė, 1995, 221). Su ankstyvąja grublėtąja keramikos lygiu paviršiumi paprastai neaptinkama (išskyrus miniatiūrinius puodelius bei gludintą), tačiau su vėlyvąja aptinkama gana dažnai, nors paprastai taip pat tik nedideli kiekiai. Pastaroji yra gana įvairi. Dalis primena gludintą keramiką – gerai nulygintu paviršiumi, su smėlio ar labai smulkiai grūsto granito priemaišomis, briauninės formos, tik ne taip gerai nugludinta ir ne juoda. Kita dalis keramikos lygiu paviršiumi panašesnė į grublėtąją – molio masė su gausiomis ir stambiomis grūsto granito priemaišomis, puodai kibiro formos. Kiek daugiau tokios keramikos aptikta Aukštadvario piliakalnio papėdės gyvenvietėje. Tačiau, kaip minėta, kartu su grublėtąja randama keramika lygiu paviršiumi tyrinėtojų dėmesio nesusilaukė, jos datavimo problema – ar ji vienalaikė su grublėtąja, ar kiek vėlyvesnė – literatūroje dar nebandyta plačiau analizuoti.

Tarp plačiau tyrinėtų gyvenviečių lipdytinė keramika lygiu paviršiumi kaip vyraujanti rūšis minima Mažulonių piliakalnio papėdės gyvenvietėje (Zabiela, 1990; Kliaugaitė, 2006). Palyginti nemažos šios keramikos kolekcijos žinomos ir iš kitų paminklų. Tai Alytaus (Svetikas, 1986), Krūminių (Striškienė, 2000), Kernavės (Luchtanas, 2005) bei kitų piliakalnių papėdžių gyvenvietės. Šiuose paminkluose taip pat aptikta ir kitų geriau datuojamų I tūkst. pabaigos bei II tūkst. pradžios radinių, be to, keramika molio mase bei puodų formomis analogiška pilkapiuose randamai, todėl jos priskyrimas analizuojamam laikotarpiui didesnių abejonių sukelti neturėtų. Kadangi lipdytinė keramika lygiu paviršiumi paprastai labai menkai apibūdinama tiek publikacijose, tiek tyrinėjimų ataskaitose, kur ir kiek iš tikrųjų rasta keramikos, kurią galima priskirti VIII–XII a., galima nustatyti tik peržiūrėjus visą muziejuose sukauptą gyvenviečių medžiagą. Tuo tarpu rengiant šį darbą buvo apsiribota tik didžiausias keramikos lygiu paviršiumi kolekcijas suteikusių paminklų – Kaukų piliakalnio, Kernavės piliakalnių ir gyvenvietės, Krūminių papėdės gyvenvietės bei Mažulonių papėdės gyvenvietės medžiagos peržiūra Lietuvos nacionalinio muziejaus bei Kernavės valstybinio archeologijos ir istorijos rezervatinio muziejaus fonduose.

Su pilkapių keramika archeologinių tyrinėjimų metu susidurta jau XIX a. pabaigoje (Szukiewicz, 1900). Šiuo metu VIII–XII a. lipdytinės keramikos lygiu paviršiumi žinoma jau iš daugiau nei 20 pilkapyių². Dabar turime per 60 puodų, kurių forma yra visiškai rekonstruota. Rengiant šį darbą buvo stengiamasi peržiūrėti visą Lietuvos muziejuose saugomą Rytų Lietuvos pilkapių keramiką³. Neperžiūrėta liko tik Žvirblių ir Ro-

² Ažušilė (Ignalinos r.), Čiobiškis (Širvintų r.), Grigiškės–Neravai (Vilnius), Jakšiškis (Anykščių r.), Kapitoniškės (Kaišiadorių r.), Karmazinai (Vilniaus r.), Kernavė (Širvintų r.), Kretuonys (Švenčionių r.), Kurklių šilas (Anykščių r.), Pabarė (Šalčininkų r.), Paduobė–Saltaliūnė III (Švenčionių r.), Pamusiai (Varėnos r.), Rokantiškės (Vilnius), Sausiai (Trakų r.), Skubėtai (Šalčininkų r.), Stakai (Šalčininkų r.), Staviškės (Vilnius), Vaišniūnai (Ignalinos r.), Vanagiškiai (Jonavos r.), Varliškės (Elektrėnų r.), Vyžiai (Ignalinos r.), Žvirbliai (Vilnius).

³ Karmazinų (1997 m. tyrimai), Kernavės ir Varliškių pilkapyių medžiaga saugoma Kernavės valstybiniame archeologijos ir istorijos rezervatiniame muziejuje, visų kitų pilkapyių, kuriuose aptikta analizuojamos keramikos, medžiaga – Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

kantiškių pilkapynų keramika, saugoma Valstybiniame archeologijos muziejuje Varšuvoje. Šių paminklų medžiaga analizuota remiantis jų publikacijomis.

Pilkapiuose randama ir sveikų puodų, ir tik jų šukių. Keramika Rytų Lietuvos pilkapiuose pasirodo jau I tūkst. viduryje. To laikotarpio paminkluose aptinkamos sudaužytų puodų šukės, išsibarsčiusios po visą pilkapio sampilą. Dalis jų čia pateko iš ankstyvesnių gyvenviečių kultūrinių sluoksnių, suardytų pilkapio pylimo metu. Tačiau kita dalis čia pateko ne atsitiktinai, bet atliekant tam tikrus ritualus laidojimo apeigų metu. Dažniausiai tai grublėtoji keramika, bet pasitaiko ir keramikos lygiu paviršiumi puodų šukių. Nuo VIII a. (galbūt jau ir VII a.) atsiranda naujas paprotys į pilkapį dėti ir sveikus puodus. Jie dedami dažniausiai pilkapio centre ant pagrindo, bet kartais būna ir kape, dažniausiai kiek atokiau nuo kaulų ir kitų įkapių. Tačiau ir VIII–XII a. pilkapiuose aptinkama ne tik sveikų puodų, bet ir tikrai jų šukių. Dalis jų taip pat yra iš ankstyvesnių gyvenviečių (dažniausiai ankstyvesnė už pilkapį grublėtoji keramika). Kita dalis, manoma, sudaužyta ritualo metu. Neatmestina galimybė, kad bent kai kurie iš jų irgi buvo sveiki puodai, tik dėl blogo išdegimo, būdami netvirti, ilgainiui suiro ar sudužo ir išsibarstė pilkapio suardymo metu (dauguma tyrinėtų pilkapių buvo smarkiai apardyti). Dalis išsibarsčiusių šukių, ypač smulkesnių, kasinėjimų metu kartais lieka nepastebėtos, surenkamos ne visos, todėl ir atrodo, kad puodas buvo ne visas. Pilkapiuose aptinkamą keramiką bendrais bruožais galima apibūdinti kaip lipdytinius lygiu paviršiumi, su gausiomis ir stambiomis grūsto granito priemaišomis, prastai išdegtus ir įvairių formų puodus bei dubenis.

Svarbi problema analizuojant pilkapių keramiką yra jos datavimas – čia aptinkama mažai tiksliai datuojamų įkapių, be to, dažnai jie smarkiai suardyti, kartais neaišku, pagal kurį kapą datuoti

pilkapyje aptiktus puodus. Pilkapynų tyrinėjimų publikacijose dažniausiai pateikiama labai plati jų chronologija, dažnai datuojant kartu visą pilkapių grupę. Kiekvienas pilkapis atskirai datuojamas gana retai. Tarp plačiau tyrinėtų pilkapynų, kuriuose aptikta keramikos, geresnė padėtis šiuo atžvilgiu yra tik Žvirblių pilkapyno, kuris pastaruoju metu susilaukė išsamios publikacijos (Iwanowska, 2006).

Ne vienam tyrinėtojiui iškilo klausimas, ar pilkapiuose aptinkama ritualinė, ar buitinė keramika. Mokslininkų nuomonės šiuo klausimu išsiskiria. Tai labai svarbus klausimas, kadangi ritualinė keramika gali būti gaminama kitaip ir kitokia nei buitinė. Daugeliui autorių abejonių kėlė prastas šios keramikos išdegimas bei tai, kad tokios keramikos nerandama piliakalniuose. Kaip minėta, pastaruoju metu jos vis daugiau randama piliakalnių papėdžių gyvenvietėse, todėl šis argumentas nebėra įtikinamas. Galima pasitelkti ir analogijas iš Vakarų Lietuvos – ten kapinyuose aptinkama buitinė keramika, nesiskirianti nuo aptinkamos gyvenvietėse (tačiau randama taip pat ir ritualinės keramikos – miniatiūrinių puodelių) (Bliujienė, 2005b). Nors iškelta įvairių versijų dėl kapuose aptinkamų indų funkcijos, labiausiai tikėtina, kad juose buvo mirusiajam skirto valgio ir gėrimo. Paprotys mirusiajam į kapą dėti maisto ir gėrimo užfiksuotas ir keliais šimtais metų vėlesniuose rašytiniuose šaltiniuose (Bliujienė, 2005a, 91–92), tačiau jis galėjo būti kilęs jau aptariamam laikotarpiui. Kad pilkapių keramikoje gamintas maistas, liudija tai, jog kartais ant puodų sienelių pasitaiko degėsių (Pamusiai, Karmazinai ir kt.). Rytų Lietuvos pilkapių keramika šiuo atžvilgiu chemiškai dar nėra tirta, bet galima pasitelkti analogijas iš rytinių analizuojamos srities kaimynų krivičių laidojimo paminklų, kur egzistavo panašus paprotys į pilkapius dėti sveikus puodus. Chemiškai ištyrus Navrų pilkapyne (Medilo r., Baltarusija) aptiktos keramikos degėsius nustatyta, kad puoduose virtas maistas (Holubowicz, 1937, 63–66). Įdomu, kad šiame pilkapyne

taip pat aptiktas suskilęs, bet taisytas puodas – sienelėse pragręžtos skylutės surišimui (Hołubowicz, 1937, 66) – tai rodo, kad puodas jau tikriausiai buvo naudotas prieš dedant jį į kapą. Jei puodų funkcija iš tikrųjų buvo susijusi su maistu, labai tikėtina, kad ši keramika yra būtinė. Kai kurie tyrinėtojai atkreipė dėmesį į prastą pilkapiuose aptinkamos keramikos išdegimą ir tai pateikė kaip argumentą nuomonei, kad ši keramika gaminta specialiai laidojimo apeigoms (LAB, 1961, 416). Tačiau prastas išdegimas yra būdingas visai lauze (ne krosnyje) degtai keramikai. Gyvenvietėse aptinkama keramika yra tikrai ne geriau išdegta (galbūt tik kasinėjimų metu aptikus visą puodą, kai nepavyksta jo iškelti sveiko, prastas išdegimas yra labiau pastebimas, nei aptikus nedidelę šukę). Buitinei keramikai toks išdegimas yra visiškai pakankamas – kol naudojamas, puodas yra gana tvirtas, jis suminkštėja tik ilgą laiką išbuvęs drėgnoje aplinkoje. Tačiau klausimas vis tiek išlieka problemiškas ir reikalauja detalesnių tyrimų. Pavyzdžiui, net ir cheminiais tyrimais patvirtinus, kad puode buvo gaminamas valgis, galima diskutuoti, ar jis buvo gaminamas daug kartų, ar tik vieną, specialiai laidotuvėms.

Vis dėlto remiantis gyvenviečių ir pilkapių keramikos panašumu reikėtų manyti, kad net jei pilkapių keramika ir buvo gaminta specialiai laidojimo apeigoms, ji gaminta tokia pati, kaip ir būtinė. Todėl klasifikuojant VIII–XII a. keramiką bus remiamasi abiejų rūšių paminklų radiniais. Vien gyvenvietėse ir piliakalniuose aptiktos keramikos kiekis šiuo atžvilgiu dar nebūtų visai pakankamas. Pilkapių keramika labai svarbi dėl to, kad aptinkami sveiki puodai leidžia analizuoti jų formas bei dydžius, proporcijas. Gyvenvietėse tai didelė retenybė, keramiką tenka analizuoti tik pagal viršutinės puodo dalies formą. Tuo tarpu turimas bendras keramikos kiekis jau leidžia daryti kai kurias išvadas ir koreguoti tam tikrus ankstesnius teiginius.

ŽIEDŽIAMASIS RATAS IR ŽIESTA KERAMIKA

Kaip minėta, tos pačios keramikos gamybos būdas įvairių archeologų kartais būna identifikuojamas skirtingai. Taip atsitinka todėl, kad autoriai ne visada įsigilina į keramikos gamybos būdų įvairovę, skirtumus bei požymius, padedančius juos identifikuoti. Susidaro įspūdis, kad daugumoje darbų nematoma skirtumo tarp ant žiedžiamojo rato pagamintos keramikos ir žiestos keramikos. Nepakankamai suprantama ir žiedžiamojo rato funkcija bei jo tipų skirtumai. Todėl prieš pradedant nagrinėti VIII–XII a. keramiką tikslinga ir šio klausimo detalesnė analizė.

Žiedžiamojo rato atsiradimas laikomas svarbia naujove, rodančia puodininkystės pažangą bei jos kaip amato išsiskyrimą – laikoma, kad lipdytinė keramika gaminama tik savo reikmėms, o žiesta – pardavimui. Lipdytinę keramiką paprastai gamina moterys, o žiestą – vyrai. Nors žinoma ir tokio pasiskirstymo neatitinkančių faktų, dažniausiai tai yra būdinga įvairioms kultūroms skirtingose pasaulio dalyse (Arnold, 1985, 100–105; Rice, 1987, 188). Tokios sąsajos pastebėtos ir tyrinėjant XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Lietuvos puodininkystę (Kudirka, 1973, 8, 16). Tačiau pastaruoju metu, tyrinėjant puodininkystės amato išsiskyrimą, žiedžiamojo rato pasirodymas jau nėra laikomas pagrindiniu amato specializacijos rodikliu. Bandoma kartu ieškoti ir kitų jos požymių – amatų specializacija gali būti įvairių lygių, ir vien tik žiedžiamasis ratas mažai ką gali apie juos paliudyti (Van der Leeuw, 1977; Rice, 1987, 183–184; David, Kramer, 2001, 305–309, 316–322).

Gaminant puodą puodžiui svarbu lengvai pasiekti visas jo puses. Todėl kai puodas yra pastatytas ant nejudamo paviršiaus, dirbdamas puodžius turi pats vaikščioti aplink jį. Nors toks lipdymo būdas atrodo ir neefektyvus, jis yra plačiai žinomas (Rice, 1987, 133). Kur kas patogesnis ir daž-

niau naudojamas lipdymo būdas yra kai puodžius sėdi vietoje, o priešingas puodo sienelės pasiekia pasukdamas jį. Kadangi pats puodas lipdymo metu dažniausiai negali būti kilnojamas, kad būtų galima jį pasukti, jis turi būti pastatytas ant judamo pagrindo. Paprasčiausi tokie pagrindai – neįtvirtinti mediniai ar moliniai padėkliukai. Toks padėklas gali būti ir apversto puodo dugnas. Esmė yra ta, kad puodžiui nebereikia eiti aplink, lipdymo metu puodas nejuda ir pasukamas tik pertraukus lipdymo procesą (Hołubowicz, 1950, 51–55, tab. 2).

Padėklą pritvirtinus ant ašies gaunamas tobulėsnis prietaisas, archeologų paprastai vadinamas *rankiniu žiedžiamuoju ratu*. Nors archeologijos literatūroje šis terminas yra plačiai vartojamas, patys puodžiai šio prietaiso paprastai nelaiko žiedžiamuoju ratu (Rice, 1987, 133). Lietuvos puodžiai jį vadino *krijeliu, stovyļu, vytuku, skrituliu* (Kudirka, 1973, 24). Terminas *rankinis žiedžiamasis ratas* (dar vartojama *primityvusis, lėtasis, lengvasis žiedžiamasis ratas*) neatspindi esminių skirtumų nuo tikro žiedžiamajo rato – dėl savo lengvumo jis neturi inercijos, todėl negali būti naudojamas puodams žiesti⁴. Jo funkcija dažnai yra panašesnė į anksčiau minėtų padėklų nei į žiedžiamajo rato (Hołubowicz, 1950, 59–60, 62–63). Iš etnografinės medžiagos žinomi įvairūs šio įrankio tipai, kai kurie jų buvo sukami ir kojomis (Hołubowicz, 1950, 55–68, tab. 5–9; Бобринский, 1962a; Kudirka, 1973, 25–27, pav. 5). Primityviausiųjų funkcija visai nesiskyrė nuo sukiojamų padėklų, tuo tarpu tobulesni dažniausiai buvo naudojami ir nulipdytam puodui apžiesti. Atsižvelgiant į visa tai šiame darbe nevertojamas terminas *rankinis žiedžiamasis ratas*, šis prietaisas J. Kudirkos pavyzdžiu vadinamas *stovyļu*.

Pagrindinės tikrojo žiedžiamajo rato savybės yra jo greitis ir inercija. Dažniausiai šį prietaisą

sudarė du diskai – nedidelio skersmens lengvas viršutinis bei platus ir sunkus apatinis. Apatinis ratas yra smagratis, skirtas sukimuisi palaikyti, o ant viršutinio žiedžiamas puodas. Archeologijos literatūroje šis prietaisas vadinamas *kojiniu žiedžiamuoju ratu*, nors yra žinoma ir rankomis sukamų (Rice, 1987, 134, 5.10 ill.). Žiedžiamąjį ratą įsukus jis gana ilgą laiką išlaiko greitį, o jam sulėtėjus, galima vėl įsukti nepertraukus darbo proceso. Žiesti galima ratui sukantis nuo 50 iki 150 apsisukimų per minutę greičiu (Rye, 1981, 74).

Pagrindinis žiedžiamajo rato pranašumas prieš kitus prietaisus, be abejonės, yra gamybos greitis. Ant žiedžiamajo rato įgudęs puodžius per dieną nužiesdavo 40–300 indų, priklausomai nuo jų dydžio, tuo tarpu lipdytų puodų per dieną paprastai būdavo nulipdoma iki 10, retais atvejais – iki 30 (Kudirka, 1973, 29, 45; Бобринский, 1978, табл. 1–6). Tačiau toks žiedžiamajo rato efektyvumas gali būti užtikrinamas tik panaudojus visus jo privalumus. Tuo tarpu etnografiniai duomenys rodo, kad labai dažnai puodžiai taip nedarydavo – žiedžiamasis ratas kartais buvo naudojamas tik kaip stovyłas – puodams lipdyti ir apžiesti (Бобринский, 1962b, 42–43; Nicklin, 1971, 35). Tokiu atveju, savaime suprantama, žiedžiamasis ratas prieš stovylą neturi jokio pranašumo.

Taigi daug kas priklauso ne tik nuo prietaiso, bet ir nuo jo panaudojimo būdo. A. Bobrinskis pateikia net 7 puodžiaus rato (neiškirdamas rankinio ir kojinio) funkcinius variantus (Бобринский, 1978, 27):

1. Ratas naudojamas tik kaip sukiojamasis padėklas.
2. Puodas lipdomas, o ratas naudojamas sienelėms gludinti.
3. Puodas lipdomas, ratas naudojamas sienelėms gludinti ir viršutinei daliai profiliuoti.

⁴ Kai kurie modeliai – pereinamieji variantai tarp šio prietaiso ir tikrojo žiedžiamajo rato – turi sunkius apatinius diskus, ir, sukami kojomis, kartais naudojami puodams žiesti (Бобринский, 1962b, 44; Kudirka, 1973, 26–27).

4. Puodas lipdomas, ratas naudojamas ne tik viršutinei daliai, bet ir sienelėms profiliuoti.

5. Ratas naudojamas ne tik profiliuoti bei sienelėms lyginti, bet ir viršutinei puodo daliai nužiesti, lipdoma tik apatinė puodo dalis.

6. Nulipdomas tik puodo dugnas, likusi dalis žiedžiama.

7. Puodas žiedžiamas iš vieno molio gabalo.

Be abejo, toks detalus skirstymas ne visada reikalingas, juolab archeologinėje medžiagoje dažnai ir neįmanoma taip tiksliai nustatyti viso puodo gaminimo proceso. Iš esmės visus šiuos žiedžiamojo rato panaudojimo variantus galima suskirstyti į 3 grupes:

1. Puodo lipdymas (1 variantas).

2. Puodo lipdymas vėliau jį apžiedžiant (2–5 variantai, iš dalies 6 variantas).

3. Puodo žiedimas (7 ir iš dalies 6 variantas).

Žiesta keramika turėtų būti laikoma tik trečiuoju gamybos būdu pagaminta keramika, kai puodas gaminamas iš vieno molio gabalo, naudojant išcentrinę jėgą, tačiau ne bet kuri ant žiedžiamojo rato ar stovylo pagaminta keramika, kaip yra siūlusi I. Mulevičienė (Mulevičienė, 1971a).

Atsižvelgiant į visa tai galima daryti tam tikras išvadas apie puodžiaus naudojamo prietaiso ir puodo gamybos būdo santykį (1 pav.). Jie nėra tarpusavyje visiškai susiję ir identifikuojami pagal skirtingus požymius (Бобринский, 1962b), todėl kyla klausimas, kas yra svarbiau ir į ką reikėtų kreipti daugiau dėmesio – ar svarbesnį lūžį puodininkystėje žymi žiedžiamojo rato, ar žiedimo technikos atsiradimas. Iš viso to, kas paminėta, galima spręsti, kad kur kas svarbesnis yra pats gamybos būdas, o ne prietaisas. Be abejo, be žiedžiamojo rato žistos keramikos pagaminti neįmanoma, tačiau jo atsiradimas tiesiogiai nerodo perėjimo prie žiedimo technikos. Svarbesnius ekonomikos pokyčius rodo būtent puodų gamy-

FORMAVIMO TECHNIKA INSTRUMENTO TIPAS	Lipdymas	Lipdymas su apžiedimu	Žiedimas
Nejudinamas pagrindas	2	0	0
Sukiojamas padėklas	2	1	0
Stovyklas (rankinis žiedžiamasis ratas)	2	2	1
Žiedžiamasis ratas (kojinis žiedžiamasis ratas)	1	2	2

1 pav. Puodžių instrumentų ir puodo formavimo technikos santykis: 0 – nenaudojama; 1 – naudojama tam tikromis aplinkybėmis; 2 – naudojama įprastai.

bos technikos kitimas, o ne nauji prietaisų tipai (Бобринский, 1978, 26–34).

Kita priežastis, dėl ko čia daugiau dėmesio kreipiama į gamybos būdą, bet ne į rato tipą, yra labiau subjektyvi. Paprasčiausiai archeologijos medžiagoje labai sudėtinga aptikti požymių, leidžiančių identifikuoti puodžių naudotų prietaisų tipą. Patys prietaisai archeologijos medžiagoje paprastai neaptinkami, o jų produktas – puodai ir jų šukės – labiau atspindi gamybos būdo specifiką, nei tai, koku prietaisu jie pagaminti. Įvairių tipų prietaisų nustatymo pagal keramiką požymius yra analizavęs A. Bobrinskis (Бобринский, 1962a; 1962b). Jo nuomone, vieninteli patikimesni požymiai yra puodžiaus rato ašies atspaudai ant puodų dugnų. Tačiau Rytų Lietuvos keramikos medžiagoje tokių atspaudų nepastebėta. Tuo tarpu keramikos gamybos būdą galima nustatyti kur kas lengviau. Šių požymių kur kas daugiau ir jie gana plačiai tyrinėti. Išsamiausiai jie aprašyti A. Bobrinskio (Бобринский, 1978) ir O. Rye (Rye, 1981) darbuose, kuriais daugiausia ir remtasi čia analizuojant Rytų Lietuvos keramiką.

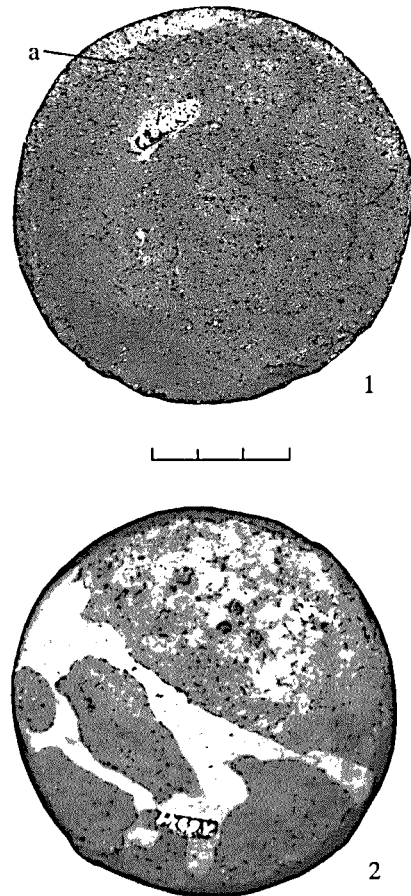
KERAMIKOS POŽYMAI

Molio masė. Aptariamojo laikotarpio keramikos molio masei būdingos gausios bei stambios grūsto granito priemaišos. Priemaišų dydis tame pačiame puode būna įvairus, stambiausios dalelės paprastai būna didesnės kaip 5 mm, kartais ir 10 mm skersmens. Molio masės su smulkiomis priemaišomis pasitaiko retai, tik pavieniais atvejais (Grigiškių–Neravų pilk. 9, Karmazių pilk. 20). Vizualiai vertinant patį molį galima pastebėti, kad buvo naudojamas gana skirtingas. Dalis puodų rodo didelį molio susitraukimo džiūvimo metu koeficientą. Tokiems puodams būdingos išorinėje sienelėje ryškiai išsikišusios stambesnės priemaišos. Molis – įvairių atspalvių, nuo šviesiai geltonos iki tamsiai rudos spalvos. Tačiau vizualiai tiksliau įvertinti molio masės savybes yra sudėtinga, detalesnei jos analizei reikalingi laboratoriniai tyrimai.

Lipdymo technologija. Svarbių duomenų lipdymo technologijai rekonstruoti teikia puodų dugnai. Daugelio puodų dugnų apačia padengta žvyro ar smėlio sluoksneliu. Toks sluoksnelis atsiranda tada, kai norint, kad puodas nepriliptų, paviršius, ant kurio jis gaminamas, pabarstomas žvyru. Tai kartais įvardijama kaip stovylo požymis, tačiau yra žinoma, kad paviršius apibarstomas ir gaminant kitais prietaisais (Бобринский, 1962b, 51–53). Tiesa, žvyras prie puodo dugno gali prilipti ir ne gamybos metu, bet pastačius gaminį džiūti. VIII–XII a. Rytų Lietuvos keramikoje pastebėta maždaug po lygiai žvyru pabarstytų bei lygiu paviršiumi puodų dugnų (2 pav.). Kitas požymis, paprastai siejamas su stovylo naudojimu, yra borteliai, einantys dugno perimetru. Jų kilmė siejama su rato centre pastatyta papildoma lentele, kurios skersmuo yra mažesnis už puodo dugno. Tačiau šį reiškinį plačiau tyrinėjęs A. Bobrinskis teigia, kad tokių bortelių kilmė yra kitokia, labiau susijusi su lipdymo technika (Бобринский, 1962b, 45–49; 1978, 39–42). Panašių bortelių, nors ir nedaug, pastebėta ir analizuojamoje keramikoje (Varliškių pilk. 2, Čiobiškio pilk. C) (2:1 pav.), tačiau daug

dažniau jie aptinkami vėlyvesnėje XIII–XIV a. keramikoje.

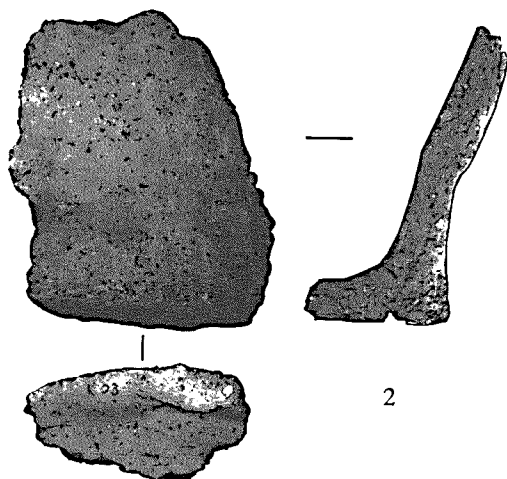
Puodo dugnas su sienelėmis buvo jungiamas įvairiai. Šiuo metu dar sudėtinga nustatyti, kuris būdas vyravo, kadangi tik palyginti retais atvejais pavyksta jį nustatyti. Atrodo, kad iš pradžių būdavo nulipdomas plokščias dugnas, tada prie jo jungiamos sienelės arba iš viršaus, arba iš šonų (3 pav.). Analizuojamai keramikai itin būdingas sienelių prie dugno lipdymo metu atsirandantis dugno paplatėjimas, kuris pastebimas didžiojoje dalyje analizuojamos keramikos (4 pav.). Toks paplatėjimas nebūdingas nei ankstyvesnei, nei vėlyvesnei – XIII–XIV a. keramikai, todėl gali būti laikomas vienu iš aptariamojo laikotarpio keramikos atpažinimo požymių.

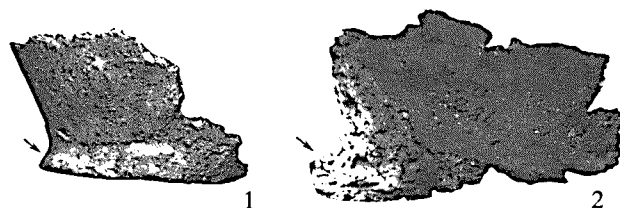
2 pav. Puodų dugnai iš Varliškių pilkapių: 1 – su žvyro pėdsakais (a – bortelis ties dugno kraštu); 2 – lygus, be žvyro pėdsakų. *Autoriaus nuotr.*

1

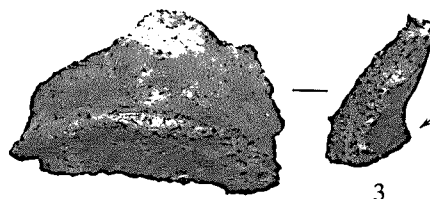

2

1

2

3

4 pav. I tūkst. pabaigos keramikai būdingas praplatėjimas prie dugno (Kernavės gyvenvietė, Pajautos slėnis). *Autoriaus nuotr.*

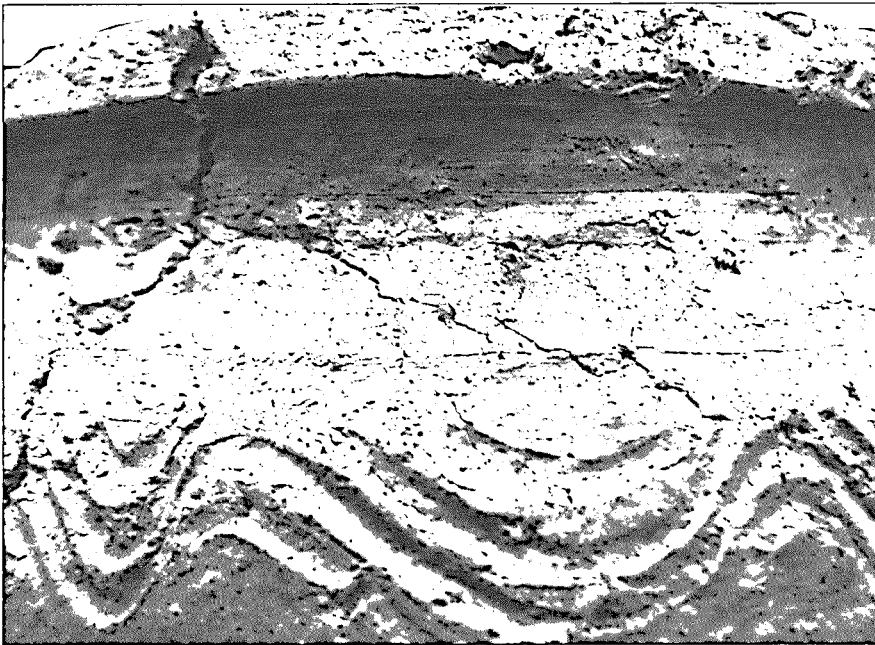
3 pav. Dugno ir sienelių tvirtinimo žymės: 1 – sienelės prie dugno tvirtintos iš viršaus; 2 – sienelės prie dugno tvirtintos iš šonų (1 – Karmazinių pilkapis 1; 2 – Kernavės gyvenvietė, Pajautos slėnis). *Autoriaus nuotr.*

5 pav. Puodas iš Karmazinių pilkapio 3 su ryškiai matomomis juostų jungimo žymėmis. *Autoriaus nuotr.*

Sienelių lipdymo technologija taip pat identifiikuojama ne kiekvienu atveju, tačiau galima tvirtai pasakyti, kad visos analizuojamos keramikos puodų sienelės gamintos lipdymo būdu. Iš vieno molio gabalo žiestų puodų šiuo laikotarpiu dar nebuvo. Vyraujanti lipdymo technika buvo sienelių formavimas žiediniu būdu iš atskirų apie 5 cm pločio juostų (5 pav.). Aptariamojo laikotarpio pabaigoje galėjo atsirasti ir kita lipdymo technologija, kai sienelės lipdomos iš volelių, jungiant juos spiraliniu būdu. Ši technologija nuo XI a. paplinta Baltarusijos teritorijoje (Holubowicz, 1950, 183),

XIII–XIV a. būdinga ir Lietuvai (Vaitkevičius, 1999š, 50), tačiau ryškesnių šios technologijos požymių analizuojamoje keramikoje aptikti nepavyko.

Didžiosios dalies analizuojamos keramikos paviršius gana rūpestingai nulygintas. Paprastai geriau nulygintas tų puodų paviršius, kurių molio masėje naudotos smulkesnės priemaišos. Tai galima paaiškinti tuo, kad stambios priemaišos,

6 pav. Apžiedimo žymės puodo viršutinėje dalyje, Varliškių pilkapis 9. *Autoriaus nuotr.*

išlindusios į sienelių paviršių, gerokai apsunkina lyginimą. Tačiau ne visoje keramikoje galima nustatyti, ar gerai buvo išlygintos indo sienelės – puodams džiūvant paviršius kartais deformuojasi. Sienelės lygintos dviem pagrindiniais būdais – puodui stovint vietoje ir jį sukant. Jei lyginamas vietoj stovinčio puodo paviršius, lyginimo žymės paprastai yra įvairių krypčių. Neretai vyrauja vertikalus lyginimas. Antras būdas – kai lyginamos sukamo puodo sienelės, t.y. puodas apžiedžiamas. Apžiedimas gali būti atpažįstamas pagal smulkias horizontalias rieveles (6 pav.). Jos yra lygiagrečios, priklausomai nuo apžiedimo intensyvumo, matomos visame puodo paviršiuje arba tik jo dalyje. Kartais apžiedžiama tik puodo viršutinė dalis, kartais visas paviršius. Vidinėje puodo sienelėje apžiedimas pastebimas rečiau. Analizuojamo laikotarpio keramikoje su apžiedimo technika susiduriama dar gana retai. Apžiestos keramikos daugiausia aptikta Varliškių pilkapyne, jos taip pat pasitaikė Kernavės gyvenvietėse, Karmazinių pilkapyne, Kaukų piliakalnyje bei kitur. K. Musianowicz, publikavusi Rokantiškių pilkapio tyrinėjimų medžiagą, teigia, kad visi 5 ten aptikti puodai buvo

apžiesti. Ji taip pat mini, kad vienas apžiestas puodas aptiktas greta esančiame Žvirblių pilkapyne, pilkapyje 47 (Musianowicz, 1968, 350–351). Publikacijoje apie Žvirblių pilkapyne pilkapio 47 puodai įvardyti ne kaip apžiesti, bet tik nulygintu paviršiumi, o apžiestu įvardijamas vienas puodas iš sumaišytos, neaišku, kuriems pilkapiams priskirtinos medžiagos (Iwanowska, 2006, 108, 122). Visa analizuojama keramika apžiesta dar labai nežymiai, apžiedimo žymės neapima viso puodo paviršiaus. Ap-

žiedimas greičiausiai dar nenaudotas ir sienelėms ar kakliukui formuoti.

Puodų forma. Analizuojamos keramikos indų forma gana įvairi, todėl ji analizuojama pagal atskirus elementus. Visi indai angos link plėtėja. Jų angos skersmuo didesnis nei dugno, todėl sienelės su dugnu sudaro buką kampą. Nuo dugno iki petelių sienelės dažniausiai yra tiesios, retesniais atvejais – kiek įgaubtos ar išgaubtos. Petelius turi visi indai, išskyrus kibiro formos, kurių sienelės yra tiesios nuo pat dugno iki angos. Indų skersmuo ties peteliais yra 1–2 cm didesnis nei angos. Peteliai yra viršutinėje puodo dalyje, 3–7 cm atstumu nuo angos. Jie gana ryškiai išreikšti, daugumos puodų užapvalinti, rečiau užlenkti aštresniu kampu. Puodų kakliukai – labai įvairių formų, kurių nė viena nėra vyraujanti. Išskirtos 3 pagrindinės kakliukų formos – tiesūs, lenkti į vidų ir į išorę. Galbūt juos galima būtų suklasifikuoti ir smulkiau, tačiau taip būtų neišvengta tam tikros paklaidos – daugelis puodų yra deformavęsi ir jų forma skirtinguose šonuose yra nevienoda. Paprastai būna sunku nustatyti mažesnių puodelių bei dubenėlių sienelių formą. Taip pat galima at-

kreipti dėmesį ir į angos pakraštėlius – paprastai jie yra užapvalinti, kartais net kiek smailoki, ir tik retais atvejais, dažniausiai apžiestų puodų, pakraštėliai būna paplokštinti.

Ornamentas. Didžioji dalis analizuojamos keramikos yra neornamentuota. Pilkapiuose aptikta ornamentuota keramika žinoma iš Žvirblių (pilk. 32 – 1 puodas, pilk. 47 – 2 puodai), Rokantiškių (4 puodai), Varliškių (pilk. 2 – 2 puodai, pilk. 9 – 2 puodų šukės), Stakų (pilk. 9^s – šukės), Kurklių šilo (pilk. 6(28) – 1 puodo šukės). Gyvenvietėse ir piliakalniuose daugiausia jos aptikta Kernavėje bei Kaukuose, kitur – žymiai mažiau. Analizuojamoje keramikoje išskirti 5 ornamento elementai:

1. Horizontalių linijų ornamentas – nenutrūkstamos tiesios horizontalios linijos eina aplink puodą visu perimetru.

2. Bangelių ornamentas taip pat nenutrūkstamai eina visu puodo perimetru, bangelės – įvairaus tankumo bei pločio, dažniausiai įrėžtos šukutėmis – lygiagrečiai eina 3–5 bangelės.

3. Linijos įrėžtos lyg kažkoku rateliu, jas sudaro trumpos skersos įkartėlės.

4. Gnaibymo ar įspaudėlių žymės.

5. Įspaustos taškelių grupės.

Puošiant puodą šie elementai paprastai derinami tarpusavyje. Dažniausiai ant vieno puodo kartu aptinkami iš horizontalių linijų bei bangelių sudaryti ornamentai. Taip ornamentuoti puodai žinomi iš Stakų (Mulevičienė, 1971b, 3:3 pav.), Varliškių pilkapynų (7:1, 7:3 pav.), Kernavės gyvenvietės (8 pav.) bei Kaukų piliakalnio (Kulikauskas, 1982, pav. 136:4). Rečiau puodai puošti tik vienu ornamentu motyvu. Rokantiškių bei Žvirblių pilkapiuose aptikti tik horizontaliomis linijomis puošti puodai, taip ornamentuota didžioji jų sienelių dalis (9:4 pav.) (Musianowicz, 1968, tab. 3). Gyvenvietėse aptinkamos tik puodų šukės, todėl ne visai aišku, kaip buvo derinami ten

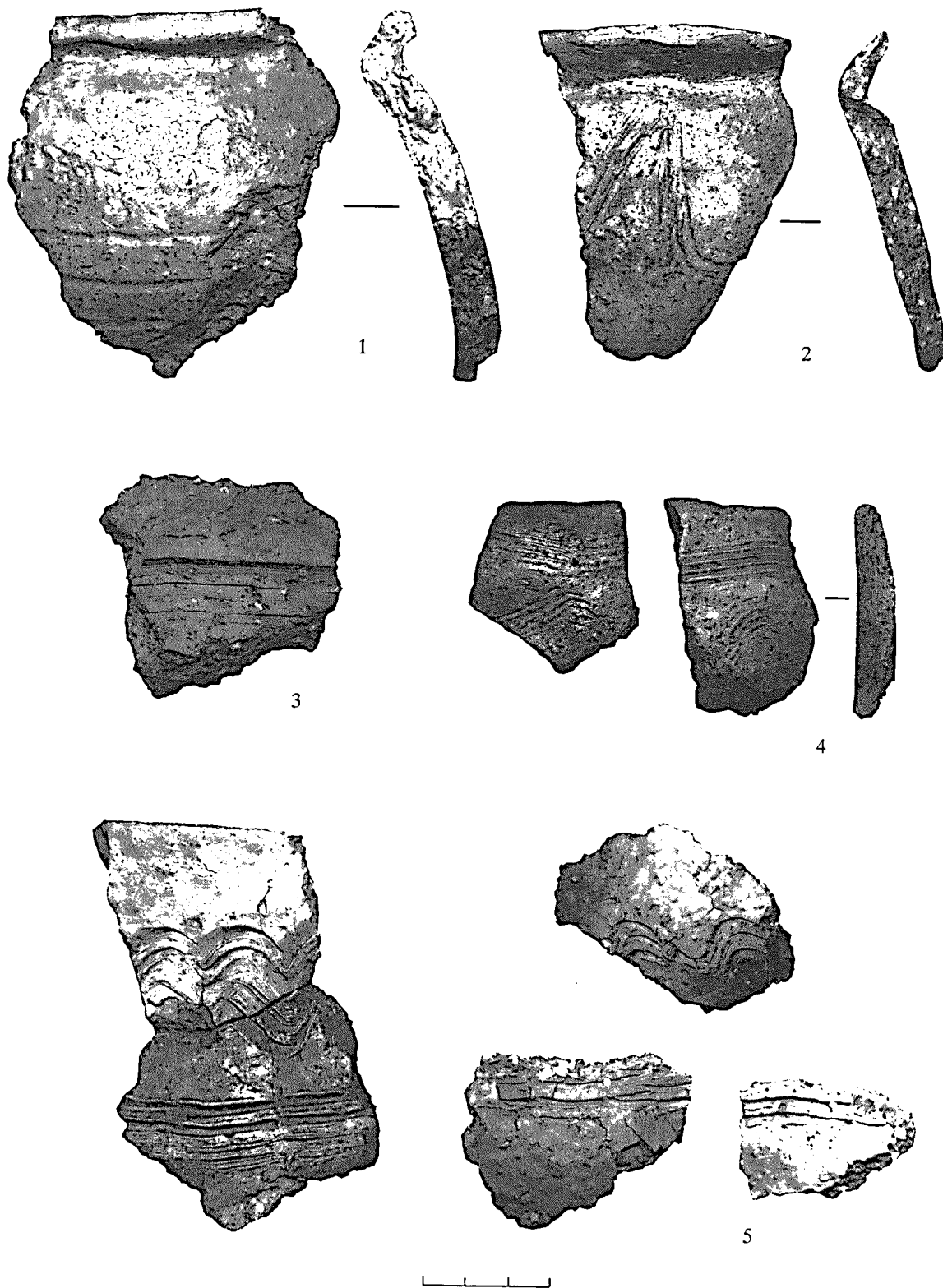
aptiktų puodų ornamentu motyvai. Kitų ornamentu elementų aptinkama kur kas rečiau. Žinomi keli linijomis iš skersinių įkartėlių puošti puodai, rasti Žvirblių pilkapyje 32 (Iwanowska, 2006, 141, lent. 34), Kurklių šilo pilkapyje 28 (Butėnas, 2002b, pav. 13). Abiejų puodų ornamentas turi panašumų – trikampių sudarančios įstrižai susikertančios linijos įrėmintos tarp horizontaliai einančių linijų. Taip puošta tik viršutinė puodų dalis (Žvirblių pilkapyno puode šis ornamentas derintas ir su žemiau einančiu bangelių ornamentu). Panašiai puoštą puodą minimas iš Senujų Macelių pilkapio 9 (Тайтавичюс, 1953š, 339). Gyvenvietėse taip ornamentuotos keramikos nepavyko aptikti, tačiau įdomu pastebėti, kad labai panašiais motyvais tuo metu mėgta ornamentuoti verpstukų šonus. Taškučių grupėmis ornamentuotų puodų žinoma iš Kaukų piliakalnio (Kulikauskas, 1982, pav. 136:1, 3), tuo tarpu gnaibymo ar įspaudėlių ornamentas (nelabai aišku, nes kaip tik ties ta vieta eina šukės lūžis) – dvi horizontalios linijos, sudarytos iš šių elementų, pastebėtos tik puodo šukėje iš Varliškių pilkapio 9.

Kaip žinoma, žymiai dažniau ornamentuota kiek vėlyvesnė XIII–XIV a. keramika, aptinkama daugumoje vėlyvųjų piliakalnių. Tuo metu plačiausiai naudoti ir tie patys ornamentu motyvai – bangelės bei horizontalios linijos. Tačiau tarp šių skirtingo laikotarpio, bet tų pačių motyvų ornamentu galima pastebėti tam tikrų skirtumų. XIII–XIV a. keramikoje aiškiai matyti, kad toks ornamentas yra derinamas su apžiedimu. Puodas sukamas ant rato, o bangelės išgaunamos tik kilnojant ornamentavimo įrankį aukštyne ir žemyn, horizontalios linijos – laikant vietoje. Tai rodo ornamentu taisyklingumas ir nenutrūkstamumas. Tuo tarpu analizuojamo laikotarpio keramikoje tik imituojamas tokiu būdu išgaunamas ornamentas, kuris tuo metu jau žinomas iš rytinių slavų paminklų. Panašu, kad čia ornamentuojamas puodas

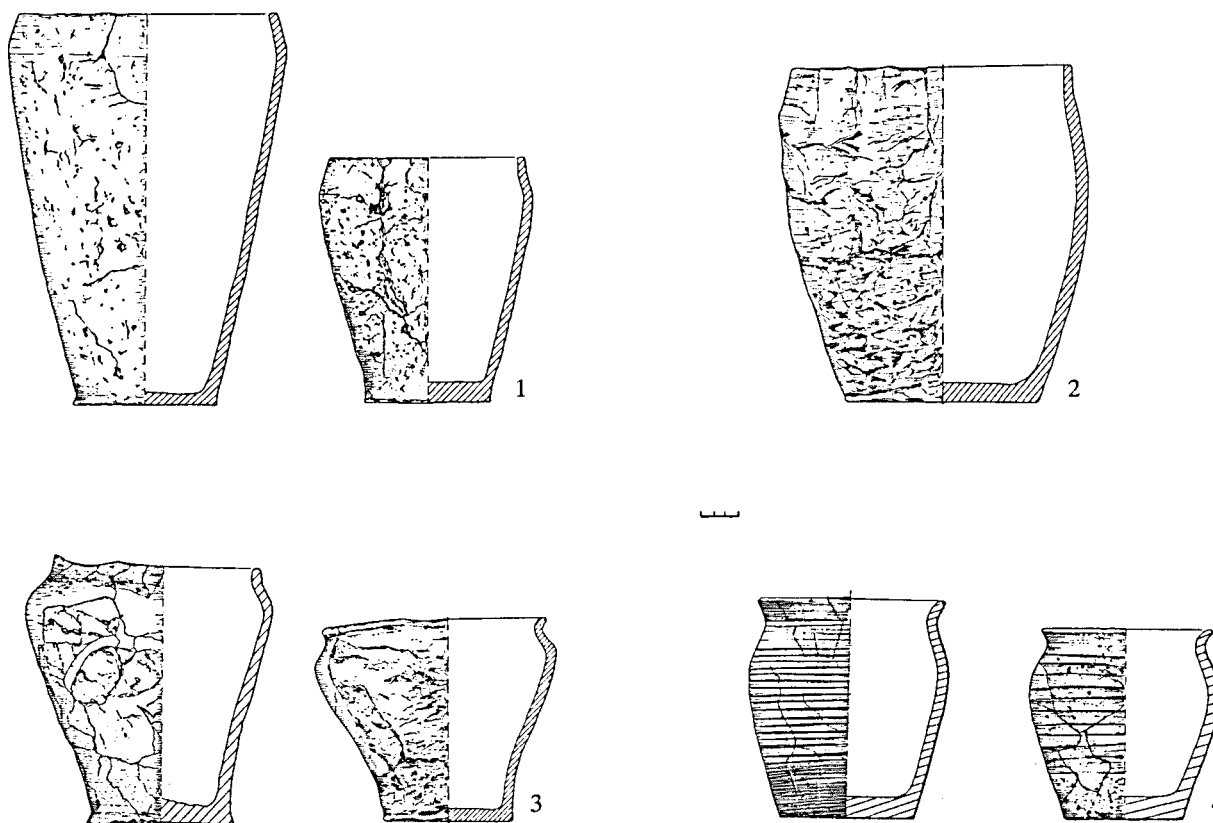
⁵ Ataskaitoje ir muziejuje pilkapis 8, bet literatūroje jis vadinamas pilkapiu 9 (Tautavičius, 1958, 76–78, 82; Mulevičienė, 1971b, 115).

7 pav. Rekonstruoti puodai iš Varliškių pilkapyno (1–3 – pilkapis 2; 4 – pilkapis 4; 5–6 – pilkapis 5). *Autoriaus nuotr.*

8 pav. Ornamentuota keramika iš Kernavės (1-3 – Pilies kalnas; 4-5 – Pajautos slėnis). *Autoriaus nuotr.*

9 pav. Žvirblių pilkapyne keramika (1 – pilkapis 46; 2 – nenustatytas pilkapis, iš sumaišytos medžiagos; 3 – pilkapis 39; 4 – pilkapis 47) (pagal: Iwanowska, 2006, lent. 54, 69, 72, 106).

stovėjo stabiliai, o ornamentuojant eita aplink jį. Tokią prielaidą daryti leidžia ornamento kreivumas – horizontalios linijos užaina viena ant kitos, bangelės kampuotos, netaisyklingos ir nutrūkstančios (8:2, 8:5 pav.) (Kulikauskas, 1982, pav. 139). Taisyklingesniu ornamentu išsiskiria gal tik Varliškių pilkapyne puodai (7:1, 7:3 pav.). Kitas pastebimas skirtumas tarp skirtingų laikotarpių keramikos ornamento yra tas, kad analizuojamo laikotarpio keramika buvo ornamentuojama iškart po nulipdymo, o vėlyvesnė – jau puodui kiek apdžiūvus. Ant apdžiūvusio paviršiaus daryti įrežimai yra ne tokie gilūs, bet taisyklingesniais kraštais, tuo tarpu raižant drėgną paviršių ornamentas tampa gilesnis, tačiau iškyla įrežtų linijų krašteliai (8 pav.) (Rye, 1981, 90). Ornamentui netaisyklingumo, be abejo, suteikė ir analizuojamoje keramikoje paprastai naudotos stambios grūsto

granito priemaišos. Atsižvelgiant į visa tai galima daryti išvadą, kad Rytų Lietuvos puodžiams buvo žinomas slaviškojoje keramikoje tuo metu naudotas ornamentas, tačiau nežinomas jo išgavimo būdas.

Išdegimas. Dažnai analizuojama keramika literatūroje apibūdinama kaip labai prastai išdegta. Kasinėjimų metu ši keramika aptinkama suminkštėjusi, išsisluoksniavusi bei deformavusis. Ypač tai pasakytina apie pilkapių keramiką – prastas jos išdegimas kai kuriems autoriams net davė pagrindą teigti, kad ši keramika gaminta specialiai laidojimo apeigoms. Toks vertinimas yra kiek perdėtas – gyvenvietėse aptinkama lipdytinė keramika paprastai būna irgi gana prastos būklės, tai būdinga lauže degtai keramikai. Tačiau tikslesnis išdegimo sąlygų atkūrimas neįmanomas be laboratorinių tyrimų.

KERAMIKOS KLASIFIKACIJA

Iki šiol VIII–XII a. keramikos klasifikacija Lietuvoje sulaukė itin mažai dėmesio. Vienintelis didesnis darbas šia tema yra skirtas Palangos X–XIII a. gyvenvietėms (Žulkus, 1997, 177–246). Šiame darbe V. Žulkus gana smulkiai klasifikuoja gausią Palangos gyvenviečių keramiką – suskirsto ją į 5 pagrindinius tipus, kurie dar turi 18 potipių. Tačiau analizuojamai keramikai ši klasifikacija ne labai tinka, nes apima tik dalį laikotarpio, be to, Rytų Lietuvos keramika yra kiek kitokių formų nei aptinkama Vakarų Lietuvoje. Rytų Lietuvos pilkapių keramiką bandė klasifikuoti O. Kuncienė, tačiau ji analizavo tik Grigiškių–Neravų pilkapyne aptiktą keramiką – 13 indų pagal formą suskirstė į 6 grupes (Kuncienė, 1983). Ši klasifikacija paremta per mažu radinių kiekiu, todėl taip pat negali būti pagrindas klasifikuojant visą aptariamą laikotarpio Rytų Lietuvos keramiką.

Šiame darbe bandomos sudaryti klasifikacijos tikslas – išskirti labiau chronologiniu principu pagrįstas keramikos grupes. Tokiu atveju reikia turėti omenyje, kad tam tikru metu ne visi indai buvo gaminami vienodai. Skirtingą jų formą ir proporcijas lėmė ne tik laikui bėgant besikeičiančios mados, bet ir funkciniai skirtumai. Norint išvengti tam tikrų netikslumų, į tai būtina atsižvelgti, todėl prieš klasifikuojant indus chronologiniu pagrindu reikėtų juos suklasifikuoti pagal funkciją. Klasifikacijos pagrindu dėl atkurtų puodų formų imama pilkapiuose aptikta keramika, tik vėliau prie jos prijungiant fragmentiškai išlikusius gyvenviečių indus.

Gerai žinoma, kad indų funkcija yra glaudžiai susijusi su jų forma. Pagrindinės buitinių keraminių indų funkcijos yra gana universalios (Rice, 1987, 208–210):

1. Produktams saugoti – trumpai arba ilgai, skystiems arba sausiems.

2. Produktams gabenti – toli (prekyba) ir arti (maisto pateikimas, vandens parnešimas).

3. Maistui ruošti – ant ugnies arba šaltu būdu.

Kiekvienai funkcijai reikalingos optimalios tam tikros indo savybės, susijusios su forma ir kitais ypatumais – atsparumu karščiui, vandens pralaidumu ir pan. Tačiau žinoma, kad daugelyje kultūrų tas pats indas skirtingu metu dažnai galėjo atlikti įvairias funkcijas. Daugiafunkcinė galėjo būti ir šiame darbe analizuojama keramika. Tai rodo nedidelė indų formų įvairovė (pagal tūrį, proporcijas, angos uždaramą ir pan.).

Čia puodai grupuoti pagal tūrį⁶ bei angos skersmens ir puodo aukščio santykį. Taip pavyko išskirti 4 puodų funkcines grupes (10 pav.):

1. Dubenėliai – angos skersmens ir aukščio santykis didesnis nei 1,5, tūris – 0,2–1,2 litro.

2. Maži puodeliai – iki 0,7 l talpos, angos skersmens ir aukščio santykis dažniausiai nuo 1 iki 1,5, rečiau mažesnis nei 1.

3. Puodai – maždaug 0,9–3 l talpos, angos skersmens ir aukščio santykis 0,7–1,5.

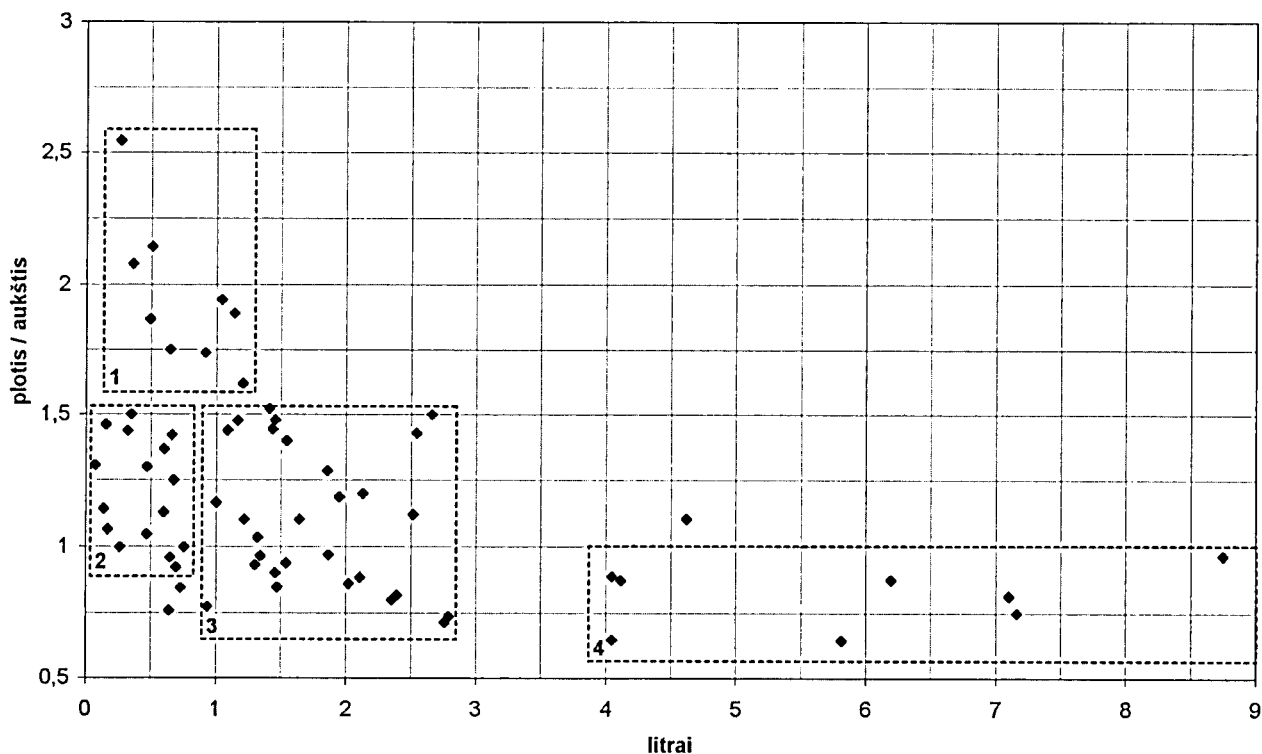
4. Puodynės – didesni nei 4 l talpos indai, angos skersmens ir aukščio santykis beveik visada mažesnis nei 1.

Dar viena grupė išskirta dėl išskirtinių formų:

5. Taurės – angos ir dugno skersmens santykis daugiau nei 2, ties dugnu paplatėjimas-kojelė.

Analogijų šioms grupėms galima aptikti ir etnografinėje medžiagoje. Maži dubenys (0,5–1 l talpos) paprastai buvo naudojami kaip stalo indai, iš jų valgydavo (Holubowicz, 1950, 192; Kudirka, 1973, 71). Panaši ir mažų puodelių funkcija – iš jų dažniausiai buvo geriami įvairūs gėrimai (Holubowicz, 1950, 190, 192; Kudirka, 1973, 72). W. Holubowiczius pastebi, kad savo forma jie paprastai nesiskiria nuo didesniųjų, tik lipdomi buvo ne taip kruopščiai – neišlyginamas paviršius, neapžiedžiama, dažnai sienelės nesimetriškos. Įdomu, kad ir

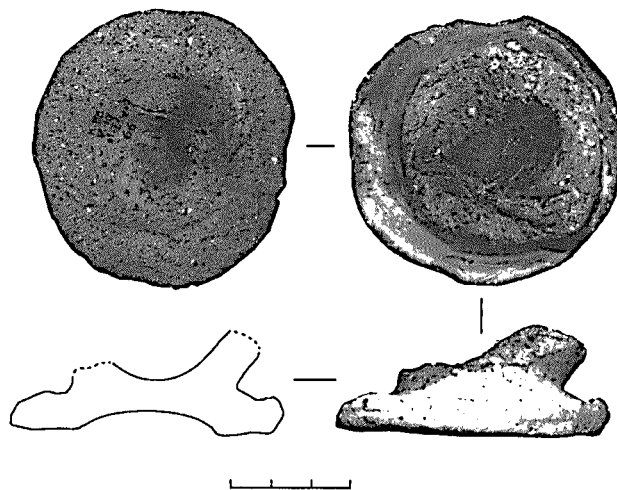
⁶ Tūris apskaičiuotas apytiksliai, supaprastinant puodo formą iki dvigubo nupjauto kūgio formos, skaičiuojant, kad sienelių ir dugno storis visur vienodas – 1 cm, bei atimant po 1 cm nuo puodo viršutinės dalies. Tiksliai apskaičiuoti yra sudėtinga dėl puodų deformacijų ir sienelių storio nevienodumo, tačiau ir šiuo būdu skaičiuojant paklaida nėra labai didelė.

10 pav. Indų funkcinės grupės pagal tūrio ir angos skersmens – aukščio santykį: 1 – dubenėliai; 2 – maži puodeliai; 3 – puodai; 4 – puodynės. *Autoriaus brėž.*

archeologijos medžiagoje aptinkami tokie puodeliai išsiskiria asimetriškumu, sienelių kreivumu bei paviršiaus nelygumu. Pagrindinė puodų funkcija – valgiui virti ar trumpą laiką laikyti (Hołubowicz, 1950, 192; Kudirka, 1973, 63). Didžiuosius puodus galbūt galima priskirti puodynėms, kurios paprastai buvo naudojamos vandeniui, pienui, girai bei kitiems produktams laikyti bei fermentuoti. Iš etnografinės ir archeologinės medžiagos žinomi tokie indai panašūs tūriu bei siauromis formomis – jų aukštis didesnis nei plotis, tačiau pilkapiuose aptinkami didieji puodai neturi taip susiaurinto ir paaukštinto kakliuko, kaip etnografinės jų analogijos (Hołubowicz, 1950, 195–197; Kudirka, 1973, 64–67). Į atskirą grupę taip pat išskirti savitos formos indai – „taurelės“. Kol kas žinomas tik vienas visiškai rekonstruotas toks indas, aptiktas Kurklių šilo pilkapyne, pilkapyje 5(33) (Butėnas, 2002a, pav. 13). Mažulonyse ir Kernavėje aptikta kojelių, kurios grei-

čiausiai priklausė panašios formos indams, nors jų datavimas gali būti ir kitoks (11 pav.). Galbūt šiai grupei galima priskirti ir indus iš Žvirblių pilkapių 46 ir 47, kurių taip pat labai susiaurintas

11 pav. „Taurelės“ dugnas iš Pajautos slėnio Kernavėje. *Autoriaus nuotr.*

dugnelis, bet prie dugno turi tik praplatėjimą, bet ne kojelę. Etnografinėje medžiagoje neaptikta duomenų, kad tokių formų indai buvo plačiau naudojami, jų retai pasitaiko ir Rytų Lietuvos archeologinėje medžiagoje.

Išskyrus funkcines indų grupes, medžiagą galima klasifikuoti ir chronologiniu principu. Chronologiniu požiūriu svarbiausi indų požymiai yra jų profilis, ornamentas ir apžiedimas. Šiai klasifikacijai imami tik puodai ir puodynės – jų profiliai yra gana panašių formų. Maži puodeliai bei dubenėliai čia nelabai tinka – bendrais bruožais jie taip pat atkartodavo tuos pačius profilius, tačiau labai dažnai sunku nustatyti, kokį profilį stengtasi suteikti kuriam nors konkrečiam indui – jie labai nesimetriški ir galima įžvelgti skirtingą šonų profiliavimą.

Išskirti 5 VIII–XII a. Rytų Lietuvos puodų bei puodynių tipai:

1. Kibiro formos puodai – sienelės nuo dugno iki pat angos eina tiesiai, anga gerokai platesnė už dugną (Kuncienė, 1983, pav. 4:7).

2. Briauninės formos puodai – sienelės taip pat tiesios, kartais vos išgaubtos, 2–4 cm žemiau angos turi briaunelę. Briaunelė paprastai nelabai išraiškinga. Kakliukas taip pat tiesus, pakrypęs į vidinę pusę (9:1 pav.).

3. Statinės formos puodai – sienelės išgaubtos, nuo dugno iki angos išlinkimas beveik vienas, kakliukas lenktas į vidų. Anga apie 1,5 karto platesnė už dugną (7:4; 9:2 pav.).

4. Mažai profiliuoti puodai – sienelės nuo dugno iki petelių nežymiai įgaubtos, peteliai užpvalinti, kaklelis mažai profiliuotas, vos atlenktas į išorę ar vertikalus. Kai kurių puodų kakliukas profiliuotas labiau, panašus į 5 tipo puodų. Nuo pastarųjų jie skiriasi įgaubta apatine sienelių dalimi, arčiau angos esančiais peteliais, netaisyklingsnėmis formomis bei praplatėjimu prie dugno (9:3 pav.).

5. Profiliuoti puodai – sienelė nuo dugno iki petelių tiesi, peteliai užpvalinti, kakliukas profi-

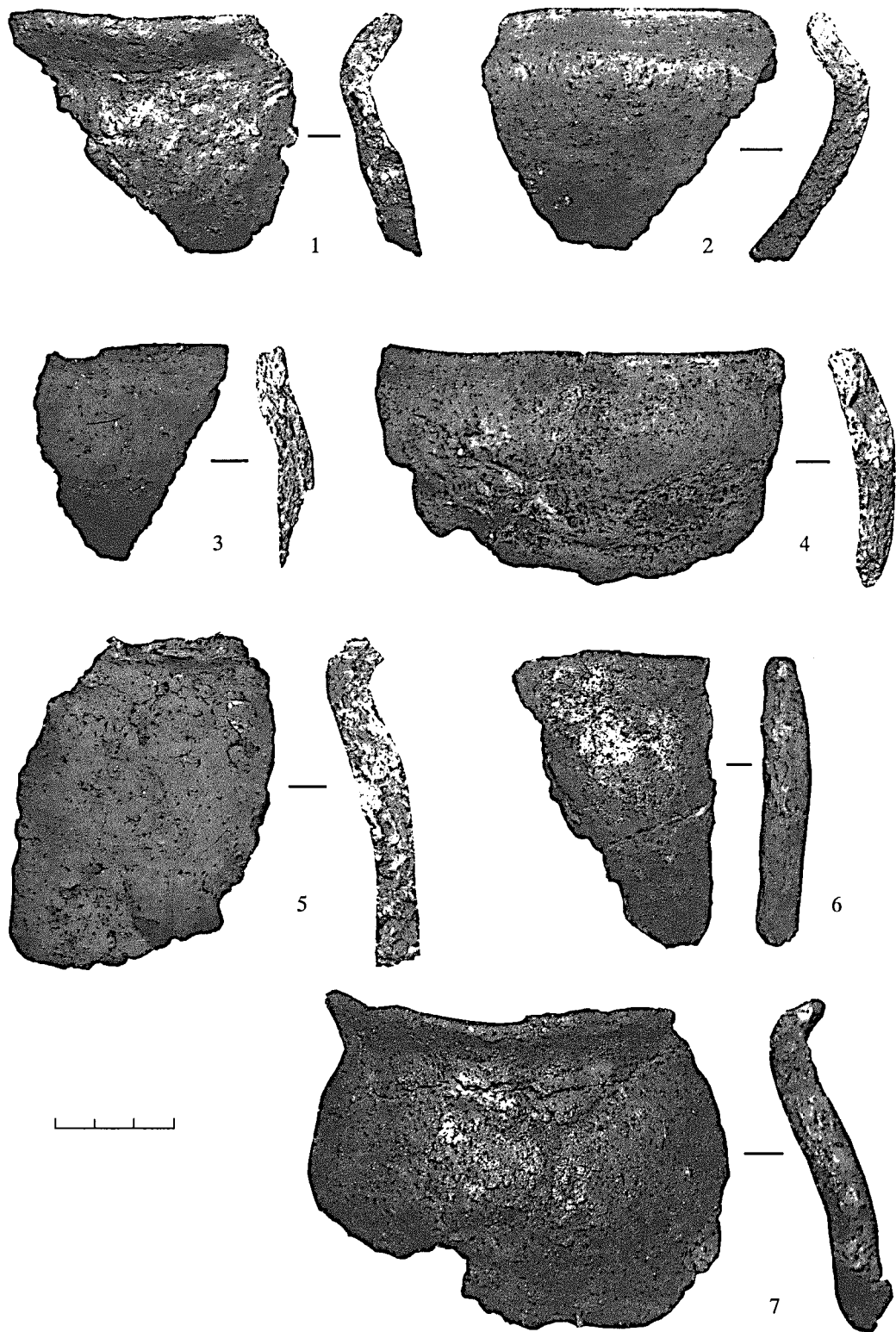
liuotas, atlenktas į išorę. Šie puodai neturi kitiems tipams būdingo paplatėjimo prie dugno. Tuo tarpu ornamentas bei apžiedimo žymės būdingi daugiausia tik šiam tipui (kitų tipų jie pasitaiko labai retai) (7:1–3, 9:4 pav.).

Norint išsiaiškinti, ar tokia klasifikacija pagrįsta chronologiniu principu, buvo analizuoti puodų kompleksai, aptikti tame pačiame pilkapyje. Paaiškėjo, kad viename pilkapyje paprastai aptinkama tik vieno tipo puodų⁷. Panašaus profilio dažniausiai būna ir kartu su jais aptinkami dubenėliai bei maži puodeliai, nors šiems indams tokia taisyklė galioja ne visada. Iš konteksto iškrinta tik Varliškių pilkapyje 9, kuriame aptikta įvairių tipų indų šukių. Tačiau šis pilkapis labai suardytas, puodų šukės aptiktos išmėtytos po visą sampilą, taigi jų kontekstas nėra visiškai aiškus (Luchtanas, 2000, 192).

Visa tai netaikoma tik pirmo tipo indams, kurie aptikti kartu su antro, trečio ir ketvirto tipo puodais (Kurklių šilo pilk. 5(33), Grigiškių–Neravų pilk. 27 ir kt.). Todėl galima manyti, kad pirmo tipo išskyrimas nėra pagrįstas chronologiniu pagrindu – šie puodai, matyt, egzistavo ilgą laiką kartu su kitų tipų indais. Jie skiriasi nuo kitų kartu randamų puodų ir kitais požymiais. Pavyzdžiui, Kurklių šilo pilkapyje 5(33) visi aptikti puodai labai panašūs savo profiliu (4 tipas), molio mase, paviršiaus nulyginimu. Kartu su jais aptiktas vienas kibiro formos puodas iš jų išsiskiria ne tik forma – visų dugnai pabarstyti žvyru, o šio – lygus, sienelių paviršius taip pat lygintas kitaip. Skiriasi ir dugno sujungimas su sienelėmis. Kibiro formos puodų lygiu paviršiumi šukių aptinkama ir gyvenvietėse (12:6 pav.). Nemažai jų aptikta Aukštadvario piliakalnio papėdės gyvenvietėje, nors pastarieji gali būti ir ankstyvesni.

Briauniniai puodai (2 tipas) aptikti Žvirblių pilkapiuose 32 ir 46, Karmazinių pilkapyje 21, Grigiškių–Neravų pilkapyje 9, Sausių pilkapyje 12, Čiobiškio pilkapyje C ir kitur. Žvirblių pilkapiui

⁷ Remtasi tik aiškiais kompleksais, kur ataskaitose pateikiama informacija atitinka muziejuose esančių medžiagą.

12 pav. Įvairių tipų keramika iš Kernavės, Pajautos slėnio. *Autoriaus nuotr.*

datuojami VIII–IX a. (Iwanowska, 2006, 95, 107), kiti pilkapiai datuojami platesniu laikotarpiu, tačiau jų datavimas panašus. Gyvenvietėse puodų lygiu paviršiumi briauninių pakraštėlių aptikta nedaug, šiek tiek jų pasitaikė Kernavėje (12:2 pav.).

Statinės formos puodai (3 tipas) kiek retesni, jų aptikta Grigiškių–Neravų pilkapyne, Žvirblių pilkapyne (neaišku, kuriame pilkapyje), Čiobiškio pilkapyje B, Varliškių pilkapyje 4 bei kitur. Šį tipą datuoti kol kas sudėtinga, tačiau jis turėtų priklausyti dar I tūkst. pabaigai. Gyvenvietėse šio tipo pakraštėlių taip pat aptinkama retokai (12:4 pav.).

Mažai profiliuotų puodų (4 tipas) aptikta Žvirblių pilkapiuose 31 ir 39, Kurklių šilo pilkapyje 5(33) ir kitur. Žvirblių pilkapis 31 datuojamas IX a., pilkapis 39 – X a. (Iwanowska, 2006, 94, 102), Kurklių šilo – X–XI a. (Butėnas, 2001). Greičiausiai šis tipas išsivystė iš statinės formos puodų – Kretuonių pilkapyje 21 ir Pamusio pilkapyje 44 aptikta pereinamų formų indų – tai statinės formos puodai su į išorę atlenktu pačiu kraščiu. Keramikai lygiu paviršiumi mažai profiliuotu pakraštėliu bene gausiausiai iš visų tipų atstovaujama gyvenviečių ir piliakalnių medžiagoje – jos aptikta Kaukų piliakalnyje, Mažulonių, Krūminių piliakalnių papėdžių gyvenvietėse, kiek mažiau – Kernavės gyvenvietėje (12:3 pav.).

Profiluoti puodai (5 tipas) yra patys vėlyviausi. Šio tipo puodų aptikta Varliškių pilkapyje 2, Žvirblių pilkapyje 47, Stakų pilkapyje 9 bei Rokantiškių pilkapyje. Visi šie pilkapiai datuojami X a. antrąja puse – XI a. pirmąja puse (Musianowicz, 1968; Luchtanas, 2000, 108; Iwanowska, 2006), tik Stakų pilkapis galbūt kiek vėlyvesnis, nors jo datavimas nėra visai aiškus (Kurila, 2003, 30). Tačiau ši data, matyt, rodo tik šio tipo puodų naudojimo pradžią. Greičiausiai labai panaši keramika dar buvo naudojama ir XII a., iki pat intensyviai apžiestos keramikos naudojimo pradžios (kuri Rytų Lietuvoje taip pat dar nėra tiksliau nustatyta). Nemažai šio tipo puodų šukių aptikta Kaukų piliakalnyje bei Kernavėje – Pilies kalne bei Pajautos slėnyje (8; 12:1; 12:5; 12:7 pav.).

VIII–XII a. RYTŲ LIETUVOS KERAMIKOS RAIDA

I tūkst. viduryje Rytų Lietuvoje buvo paplitusi grublėtoji keramika. Jos daug aptinkama gyvenviečių kultūrinuose sluoksniuose, paskirų šukių aptinkama ir to laikotarpio pilkapiuose. Grublėtosios keramikos išnykimo data nėra labai aiški. Būta nuomonių, kad ji išsilaikė net iki II tūkst. pradžios (Другудис, 1966, 62–63; Tautavičius, 1996, 266). Tačiau šiuo metu turimi duomenys rodo, kad jau VIII a. grublėtoji keramika greičiausiai nebebuvo naudojama. VII–VIII a. plintant papročiui į pilkapius dėti sveikus puodus, jau įsivyrėja lipdytinė keramika lygiu paviršiumi. Vėlyviausiais grublėtosios keramikos radiniais pilkapiuose tikriausiai galima laikyti Pabarių pilkapyje 4, Laukių pilkapyje 1, Čiobiškio pilkapyje D, Jakšiškio pilkapyje 2 ir 4 rastus šios keramikos šukių lizdus. Jakšiškio pilkapis 2 datuotas VII–VIII a. (Michelbertas, 2002), kitų pilkapių datavimas problemiškesnis, tačiau turėtų būti panašus. Čia jau galėjo būti įdėti ir sveiki puodai, kurie tik vėliau subyrėjo, tuo tarpu ankstyvesniuose pilkapiuose grublėtosios keramikos šukės paprastai būna išbarstytos po visą sampilą. Vėlyviausios grublėtosios keramikos grublėtumas kiek skiriasi nuo I tūkst. vidurio keramikos grublėtumo – jis menkesnis ir smulkesnis – kruopėtas. Tokios keramikos aptinkama ir gyvenvietėse bei piliakalniuose, dažnai jau kartu su keramika lygiu paviršiumi. Gyvenviečių bei piliakalnių medžiagoje taip pat nėra duomenų, įrodančių grublėtosios keramikos egzistavimą vėliau nei VII a. (Vengalis, 2007).

Taigi lipdytinės keramikos lygiu paviršiumi vyravimas buityje I tūkst. pabaigoje didesnių abejonių nekelia. Nors tvirtesniai datavimui duomenų dar trūksta, greičiausiai iš čia išskirtų keramikos tipų ankstyviausi yra briauniniai puodai, naudoti maždaug VIII–IX a. Juos pakeitė statinės formos, o šiuos – mažai profiliuoti puodai, kurie buvo naudoti, matyt, iki X a. pabaigos. Akivaizdu, kad toks keramikos raidos modelis dar yra labai apytikslis.

Tačiau ir patys šio laikotarpio pilkapiai šiuo metu dar yra datuojami labai plačiai (Kurila, 2003), ir kol ši situacija nepagerės, negalima tikėtis geresnės situacijos ir keramikos datavime. Tuo tarpu šio laikotarpio keramika iš gyvenviečių ir pilikalnių šiuo metu gali būti datuojama tik pagal analogijas su pilkapių keramika. Gyvenvietėse dar nėra aptikta švaraus VIII–XII a. radinių komplekso, leidžiančio patikslinti chronologiją. Visos gyvenvietės, kur aptikta analizuojamo laikotarpio keramikos, yra labai plataus chronologinio laikotarpio ir skirtingų periodų medžiaga jose yra susimaišiusi.

Kita aktuali problema, susijusi su analizuojamo laikotarpio keramika, yra žiestos keramikos atsiradimo klausimas. Literatūroje šia tema galima pastebėti tendenciją, kad autoriai, analizuojantys I tūkst. pabaigos – II tūkst. pradžios keramiką, žiestos keramikos pradžią mato maždaug nuo X a. (Mulevičienė, 1971b; Žulkus, 1997), tuo tarpu vėlyvesnę, XIV–XVII a. keramiką, analizavę tyrinėtojai šios keramikos atsiradimą datuoja ne anksčiau nei XV–XVI a. riba. Panašiu laikotarpiu žiestos keramikos atsiradimas datuojamas plačiame regione – ne tik Lietuvos teritorijoje, bet ir Baltarusijoje, Varšuvoje bei kitur, o, pavyzdžiui, Maskvoje – tik nuo XVII a. (Kociszewski, Kruppé, 1974, 176–177; Левко, 1992, 12–13; Vaitkevičius, 1999š, 52; Poškienė, 2002š, 74).

Tyrinėtojai, teigiantys, kad žiesta keramika atsiranda jau nuo X a., žiesta keramika vadina lipdytinę, bet jau intensyviai apžiestą. Lyginant su lipdytine neapžiesta keramika, ji iš tikrųjų atrodo žymiai kokybiškesnė, taisyklingsnių formų, su ryškiomis apžiedimo rielėmis. Sieneles lipdant spiraline technika, šukių lūžiuose nebėra tokių ryškių jungimo žymių, kaip ankstyvesnėje keramikoje, lipdytoje iš plačių juostų. Visi šie požymiai, matyt, ir davė pretekstą šią keramiką laikyti žiesta.

Būtent tokios keramikos radiniai ir davė pagrindą teiginiams, kad ir Rytų Lietuvoje žiesti puodai pasirodo pačioje II tūkst. pradžioje (Таутавичюс, 1953š, 340; Mulevičienė, 1971b,

114). Pilkapiuose aptikta žiesta keramika minima iš Kapitoniškių pilkapių 3 ir 9, Stakų pilkapio 9, Žvirblių (Таутавичюс, 1953š, 339), taip pat iš Stakų pilkapių 6 ir 8 (Mulevičienė, 1971b, 115), Pamusio pilkapio 46 (Kuncienė, 1973, 120). Tačiau visa ši keramika yra lipdytinė, 5 tipo ornamentuota keramika. Dėl jos gamybos būdo abejoja ir patys žiesta ją laikę autoriai. Pavyzdžiui, A. Tautavičius savo disertacijoje žiestos keramikos pasirodymą Rytų Lietuvoje X a. datuoja Stakų pilkapyne rastosios pagrindu (Таутавичюс, 1953š, 339–340). Vėliau, skelbdamas Stakų pilkapyno tyrinėjimų medžiagą, tas pats autorius kalba tik apie lipdytinę keramiką su žiestai keramikai būdingu ornamentu (Tautavičius, 1958, 77–78, 82). Bangelėmis ornamentuotą keramiką iš Kapitoniškių pilkapio 3 tyrinėjimų ataskaitoje A. Tautavičius apibūdina kaip lipdytinę (Tautavičius, 1953š, 12–13), o publikacijoje apie pilkapyną jau laiko žiesta (Tautavičius, 1957, 106–107), tuo tarpu I. Mulevičienė tame pačiame straipsnyje ją apibūdina ir kaip žiestą, ir kaip lipdytinę (Mulevičienė, 1971b, 115, pav. 3:1). Iš esmės žiestos keramikos pasirodymas X a. literatūroje buvo įrodinėjamas tik pagal šių dviejų pilkapyių radinius, todėl galima teigti, kad toks datavimas yra visiškai neįtikinamas.

VIII–XII a. galima kalbėti tik apie apžiestos keramikos pasirodymą. Tačiau ši technologinė naujovė ekonomine prasme nebuvo labai reikšminga, nepaisant to, kad jai gaminti paprastai buvo reikalinga sudėtingesnė įranga – stovyklas ar žiedžiamasis ratas. Iš esmės apžiedimo technika paplito kartu su 5 tipo keramika, nors pavieniais atvejais apžiedimo pėdsakų galima pastebėti ir kitų tipų keramikoje (Kurklių šilo pilk. 6(28), Karmazinių pilk. 3 ir kt.). Visos analizuojamos keramikos apžiedimas dar nežymus, neapima viso sienelių paviršiaus, jo funkcija yra tik paviršiaus nulyginimas. Varliškių pilkapio 2 puodų apžiedimo technika naudota ir pakraštėlio nulyginimui, galbūt ir kakliuko formavimui.

Keramikos raidos tyrinėjimai yra svarbūs ir pilikalnių raidos problemoms analizuoti. Šiuo

metu turimi duomenys leidžia teigti, kad II tūkst. pradžioje, XI–XII a. Rytų Lietuvos piliakalniuose dar negyventa nuolat. Juose aptinkami intensyvesni sluoksniai tik su XIII–XIV a. keramika. Tuo tarpu XI–XII a. keramikos vėlyvuosiuose piliakalniuose paprastai neaptinkama. Iš plačiau tyrinėtų piliakalnių jos rasta tik piliakalniuose su intensyviais gaisro bei priešų antpuolių pėdsakais (Kaukai, Mažulonys). Todėl galima daryti išvadą, kad XI–XII a. piliakalnių funkcija dar buvo tokia pati, kaip ir I tūkst. viduryje bei antrojoje pusėje – tai buvo bendruomenės teritorija, kurioje gyventojai slėpdavosi per priešų antpuolius. Intensyvesnis kultūrinis sluoksnis juose susiformuoja tik didelio gaisro metu. Nuo XIII a. tokie piliakalniai jau tampa aukščiausio visuomenės sluoksnio atstovų rezidencijomis. Kadangi juose gyvenama nuolat, formuojasi kultūrinis sluoksnis, kurio pėdsakų aptinkama didesnėje dalyje vėlyvųjų piliakalnių.

Lyginant gyvenviečių bei piliakalnių keramiką su pilkapių galima ne tik patikslinti gyvenviečių chronologiją, bet ir spręsti problemas, susijusias su jų raida, tęstinumu, piliakalnių funkcija ir pan. Kaip labai problemišką galima išskirti XII a. – juo datuojamos keramikos iš pilkapių neturime, neidentifikuota ji ir gyvenvietėse bei piliakalniuose. Galima tik spėlioti, kad XII a. keramika buvo panašesnė į XI a., o ne į XIII a. keramiką.

Iš esmės šis darbas yra daugiau apibendrinamojo, apžvalginio pobūdžio. Čia susisteminta šiuo metu turima medžiaga, tačiau daugelis problemų ateityje reikalauja nuodugnesnės analizės. Keramikos raidai svarbūs lipdymo technologijos tyrimai, kurie ženkliai pasistūmėtų į priekį atlikus įvairius laboratorinius tyrimus. Šiame darbe nesiilinta į su laidosena susijusias problemas, bet tikrai įdomių rezultatų turėtų duoti puodų vietos pilkapyje santykio su kitomis įkapėmis, mirusiojo lytimi, taip pat sudaužytų puodų dėjimo į kapus klausimo analizė. Kita labai aktuali, tačiau čia nenagrinėta tema yra Rytų Lietuvos keramikos kon-

tekstas platesniame regione. Rytų Lietuvos keramikos palyginimas su kitų Lietuvos dalių, taip pat su Vakarų Baltarusijos paminklų keramika padėtų spręsti klausimus, susijusius su naujovių plitimo kryptimis, tarpentiniais santykiais ir pan.

IŠVADOS

Analizuojant VIII–XII a. Rytų Lietuvos keramiką akivaizdu, kad daugelis, net ir labai plačiai archeologinėje istoriografijoje išgalėjusių teiginių yra taisytni ar bent jau reikalauja pakartotinio įvertinimo. Nėra jokių konkrečių duomenų, patvirtinančių grublėtosios keramikos vyravimą iki I tūkst. pabaigos, ar tuo labiau žiestos keramikos atsiradimą II tūkst. pradžioje. Puodžių įrankių – stovylų ir žiedžiamųjų ratų raida kol kas iš viso negali būti analizuojama dėl jų identifikavimo požymių nebuvimo.

Šiuo laikotarpiu egzistavo tik lipdytinė keramika lygiu paviršiumi, nuo II tūkst. pradžios paplinta paviršiaus apžiedimo technologija. I tūkst. pabaigos keramika neornamentuota, tuo tarpu II tūkst. pradžioje paplinta horizontalių linijų ir bangelių ornamentas, pamėgdžijantis ant žiedžiamojo rato gamintos keramikos ornamentą. Svarbus ir būdingas I tūkst. pabaigos keramikos bruožas, leidžiantis ją išskirti iš kitų laikotarpių keramikos lygiu paviršiumi, yra praplatėjimas prie dugno, susijęs su puodo lipdymo technologinėmis ypatybėmis.

Visa ši keramika skirstoma į 5 tipus, iš kurių 4 greičiausiai galima laikyti reikšmingais chronologiniu požūriu, tačiau tikslesnis jų datavimas bei tarpusavio santykis negali būti nustatyti be nuodugnios šio laikotarpio Rytų Lietuvos laidosenos, pilkapių bei jų radinių chronologijos analizės. Pilkapiuose aptiktų puodų kolekcija, kurios pagrindu atlikta tokia klasifikacija, nėra labai didelė – nors iš viso turima per 60 indų, kurių forma yra visiškai rekonstruota, apie pusę jų sudaro dubėnėliai ir maži puodeliai, kurie į klasifikaciją ne-

įtraukti. Vienam tipui vidutiniškai priklauso tik 6–7 puodai, todėl gali būti, kad ateityje, atsiradus daugiau duomenų, šią klasifikaciją teks koreguoti.

Pilkapių keramikos analizė labai svarbi analizuojant ir gyvenviečių keramiką. Ilgą laiką buvo manoma, kad gyvenvietėse ir piliakalniuose neaptinkama tokios keramikos kaip pilkapiuose, bet gyvenvietėse keramikos lygiu paviršiumi rasta ne taip jau mažai, nors šiuo metu dar neturime gyno šio laikotarpio radinių komplekso. Šie radiniai visur rasti tik susimaišę su kitų laikotarpių, todėl gyvenviečių medžiaga keramikos chronologijai tikslinti kol kas netinka ir gali būti analizuojama tik pagal analogijas su pilkapių keramika. Ne visai aiškus lieka ankstyvesnis lipdytinės keramikos lygiu paviršiumi panaudojimas – kiek ir kokia ji buvo naudojama kartu su grublėtąja keramika.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Antoniewicz W., 1930 – Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe Ziemi Wileńskiej // Wilno i Ziemia Wileńska. Wilno, 1930. T. 1, p. 103–123.

Arnold D., 1985 – Ceramic Theory and Cultural Process. Cambridge, 1985.

Bliujienė A., 2005a – Baltų palaidojimų indai, arba kad dūšia nejaustų troškulio ir alkio // LA. Vilnius, 2005. T. 28, p. 81–96.

Bliujienė A., 2005b – Pottery in Curonian Cremation Burials. Some Aspects of the Interaction across the Baltic Sea in the Late Viking Age and Early Medieval Period // Interarchaeologia 1: Culture and Material Culture. Tartu, 2005, p. 147–165.

Butėnas E., 2001 – Kario raitelio kapas iš Kurklių šilo pilkapyno // LA. Vilnius, 2001. T. 21, p. 227–234.

Butėnas E., 2002a – Kurklių šilo pilkapynas // ATL 2000 metais. Vilnius, 2002, p. 60–63.

Butėnas E., 2002b – Kurklių šilo pilkapynas // ATL 2001 metais. Vilnius, 2002, p. 86–87.

Cehak-Hoľubowiczowa H., 1955 – Cmentarzysko kurhanowe z VI i VII w. w miejsc. Karmazyny

koło miasta Troki w Litewskiej SRR // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1955. T. 22, zesz. 3–4, p. 312–331.

Daugudis V., 1961 – Mažulonių piliakalnis // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1961. T. 3, p. 16–40.

Daugudis V., 1962 – Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai // MADA. Vilnius, 1962. T. 1(12), p. 43–69.

David N., Kramer C., 2001 – Ethnoarchaeology in Action. Cambridge, 2001.

Grigalavičienė E., 1995 – Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1995.

Hoľubowicz W., 1937 – Ceramika słowiańska XI–XII wieku cmentarzyska koło wsi Nawry // Rocznik archeologiczny. Wilno, 1937. T. 1, p. 52–69.

Hoľubowicz W., 1950 – Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi. Toruń, 1950.

Iwanowska G., 2006 – Cmentarzysko kurhanowe w Żwirblach pod Wilnem. Warszawa, 2006.

Kliaugaitė V., 2006 – Mažulonių piliakalnio papėdės gyvenvietė // ATL 2005 metais. Vilnius, 2006, p. 29–30.

Kociszewski L., Kruppé J., 1974 – Warsaw Pottery in the 14th–17th Centuries: Technology of Production in the Light of Physico-chemical Investigations // Archaeologia Polona. Warsaw, 1974. T. 15, p. 151–209.

Kudirka J., 1973 – Lietuvos puodžiai ir puodai. Vilnius, 1973.

Kulikauskas P., 1958 – Nemenčinės piliakalnis // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1958. T. 1, p. 20–43.

Kulikauskas P., 1982 – Užnemunės piliakalniai. Vilnius, 1982.

Kuncienė O., 1973 – Pamsio (Varėnos raj.) pilkapijai (2. Radiniai) // MADA. Vilnius, 1973. T. 2(43), p. 103–123.

Kuncienė O., 1983 – Grigiškių (Neravų, Trakų raj.) pilkapyno radiniai (3. Keramika) // MADA. Vilnius, 1983. T. 2(83), p. 50–60.

Kurila L., 2003 – Rytų Lietuvos pilkapių kultūros nykimo klausimu // Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija. Vilnius, 2003. T. 58, p. 25–38.

- LAB**, 1961 – Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.
- Luchtanas A.**, 2000 – Varliškių pilkapyno tyrinėjimai // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 189–194.
- Luchtanas A.**, 2005 – Gyvenviečių tyrinėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje // ATL 2003 metais. Vilnius, 2005, p. 43–45.
- Nicklin K.**, 1971 – Stability and Innovation in Pottery Manufacture // World archaeology. 1971, Vol. 3, Nr. 1, p. 13–48.
- Michelbertas M.**, 2002 – Jakšiščio pilkapynas // ATL 2000 metais. Vilnius, 2002, p. 71–73.
- Mulevičienė I.**, 1971a – Dėl termino „žiedžiamasis ratas“ // MADA. Vilnius, 1971. T. 2(36), p. 123–129.
- Mulevičienė I.**, 1971b – Žiedžiamąjo rato pasirodymo Lietuvos teritorijoje klausimu // MADA. Vilnius, 1971. T. 2(36), p. 111–122.
- Musianowicz K.**, 1968 – Wczesnośredniowieczny kurhan w Rekanciszkach, rejon Nowowilejka, na tle wschódniolitewskich kurhanów // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1968. T. 33, zesz. 3–4, p. 338–354.
- Poškienė J.**, 2002š – Trakų pilių ir miesto viduramžių keramika (XIV a. – XVI a. I pusė). Daktaro disertacija. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. Vilnius, 2002. F. 44–5.
- Rice P.**, 1987 – Pottery Analysis: A Sourcebook. Chicago, 1987.
- Rye O.**, 1981 – Pottery Technology: Principles and Reconstruction. Washington, D. C., 1981.
- Sadauskaitė-Mulevičienė I.**, 1965 – Lietuvos X–XVI amžių kapinynų keramika // MADA. Vilnius, 1965. T. 2(19), p. 41–58.
- Striškienė Ė.**, 2000 – Krūminių piliakalnio senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1998 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 120–122.
- Svetikas E.**, 1986 – Alytaus piliakalnio gyvenvietė // ATL 1984 ir 1985 metais. Vilnius, 1986, p. 35–37.
- Szukiewicz W.**, 1900 – Kurhany ciałopalne w Pomusiu (pow. Trocki, gub. Wileńska) // Światowit. Warszawa, 1900. T. 2, p. 1–16.
- Tautavičius A.**, 1953š – 1953 m. liepos mėn. 1–31 d.d. LTSR MA Istorijos ir teisės instituto archeologinės ekspedicijos vestų pilkapių kasinėjimų Kapitoniškėse, Rumšiškių ap., Kaišiadorių rajone, dienoraštis. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. F. 1–27.
- Tautavičius A.**, 1957 – Kapitoniškių pilkapiai // MADA. Vilnius, 1957. T. 1, p. 95–109.
- Tautavičius A.**, 1958 – Šalčininkų rajono pilkapynų tyrinėjimai // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1958. T. 1, p. 65–82.
- Tautavičius A.**, 1996 – Vidurinis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1996.
- Vaitkevičius G.**, 1999š – Vilniaus buitinė keramika (14–17 a.). Daktaro disertacija. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. Vilnius, 1999. F. 6–58.
- Van der Leeuw S.**, 1977 – Towards a study of the economics of pottery making // Ex horreo. Amsterdam, 1977, p. 68–76.
- Vengalis R.**, 2007 – Grublėtoji keramika Rytų Lietuvoje // LA. Vilnius, 2007. T. 32, p. 105–132.
- Volkaitė-Kulikauskienė R.**, 1970 – Lietuviai IX–XII amžiais. Vilnius, 1970.
- Volkaitė-Kulikauskienė R.**, 2001 – Lietuva valstybės priešaušriu. Vilnius, 2001.
- Zabiela G.**, 1990 – Gyvenviečių tyrinėjimai Mažulonių piliakalnio pašlaitėje 1989 m. // ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990, p. 31–32.
- Zabiela G.**, 1991 – Piliakalnių likimas Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse // Lituanistica. Vilnius, 1991. Nr. 4(8), p. 22–42.
- Zabiela G.**, 1995 – Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995.
- Žulkus V.**, 1997 – Palangos viduramžių gyvenvietės // Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Klaipėda, 1997. T. VI.
- Бобринский А. А.**, 1962a – Древнерусский гончарный круг // Советская археология. Москва, 1962. № 3, с. 33–52.
- Бобринский А. А.**, 1962b – К изучению техники древнерусского гончарства // Вестник Московского университета. Серия IX, История. Москва, 1962. № 2, с. 39–54.

Бобринский А. А., 1978 – Гончарство восточной Европы. Москва, 1978.

Даугудис В. В., 1966 – Некоторые данные о происхождении и хронологии шероховатой керамики в Литве // MADA. Vilnius, 1966. Т. 3(22), p. 55–66.

Левко О. Н., 1992 – Средневековое гончарство северо-восточной Белоруссии. Минск, 1992.

Покровский Ф. В., 1895 – Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии // Труды девятого археологического съезда в Вилне в 1893. Москва, 1895. Т. I, с. 166–220.

Таутавичюс А., 1953š – Восточная Литва в первом тысячелетии нашей эры. Диссертация на соискание звания кандидата исторических наук. Вильнюс, 1953. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas. F. 2–2.

SANTRUMPOS

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje
 LA – Lietuvos archeologija
 MADA – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, serija A

THE EASTERN LITHUANIAN POTTERY IN THE 8TH–12TH CENTURIES

Rokas Vengalis

Summary

The eastern Lithuanian pottery from the 8–12th centuries is very poorly reviewed in the archaeological literature. There are still many problems, which are not analysed more thoroughly. The authors interpret the material in their own way and there is a considerable variance in their statements. There is no reasonable pottery classification and chronology, even the terminology is often inadequate – some authors do not realize the differences between the “thrown pottery” and “pottery, made on the potter’s wheel”.

The pottery from different types of monuments – the barrows, hill-forts and settlements is analysed in this article. It is considered, that the pottery found in barrows and the pottery found in settlements is of the same kind. There are some advantages of barrow’s pottery for the classification, due to complete, unbroken vessels and better-identifiable chronological context. Due to these factors, barrow’s pottery has been taken as a basis of classification,

into which pottery from settlements were included afterwards.

The main type of pottery in the 8–12th centuries is hand-made pottery with plain surface. Vessel forms are quite varying. 4 functional types of pottery have been identified according vessel size and proportions – small bowls, small pots, pots and jars. Chronological classification has been built considering only pots and jars. 5 types were distinguished: 1) bucket-shaped vessels, 2) ridged vessels, 3) barrel-shaped vessels, 4) slightly profiled vessels with S-shaped necks and 5) vessels with S-shaped necks (often ornamented and turned on the potter’s wheel, but never thrown). Although the dating of these types is very approximate, it can be supposed, that the earliest are ridged vessels, which were in use some time about 8th–9th centuries. This type was replaced by barrel-shaped vessels, the latter – by slightly profiled vessels with S-shaped necks, which were in use till the end of the 10th century. The la-

test are vessels with S-shaped necks, dating to the very beginning of the second millennium. The bucket-shaped vessels have been used for a longer period of time, together with other types of vessels. It is clear, that the dating of the distinguished types is very rough, but it cannot be revised while the chronology of the late Iron Age Eastern Lithuanian barrows is not revised. The pottery from the settlements and hill-forts can be dated only by the analogies from the barrows. There is no pure assemblage of finds dating to the end of the 1st millennium and the beginning of the 2nd millennium in settlements. All the settlements where pottery from this period has been found belong to the broad chronological period, and the material from various ages is mixed.

The next important problem is the appearance of wheel-thrown pottery, which is dated to the 10th century generally. Although considering the fact that wheel-thrown pottery in the vast region of Eastern Europe is known only since the end of the 15th century, such early appearance is hardly believable. Scholars, arguing for the dating the appearance of wheel-thrown pottery to the 10th century, confuse hand-made and turned on the wheel pottery with wheel-thrown pottery. The earliest finds of wheel-thrown pottery are mentioned from Kapitoniškės (barrows 3 and 9), Stakai (barrows 6, 8 and 9), Žvirbliai, Pamusys (barrow 46). Actually all these examples are from hand-made pottery – the 5th type profiled vessels with S-shaped necks.

Consequently at the end of the 1st millennium and the beginning of the 2nd millennium it is possible to talk about hand made pottery and the appearance of turning technology only. Though this technological innovation required advanced devices – turntables, tournettes or potter's wheels, it was not very significant in the economic sense.

In general, the turning technology spread together with the 5th type of pottery, although there are known isolated cases of turning of the earlier types of vessels, found in Kurklių šilas barrow 6(28), Karmazinai barrow 3 etc. The attributes of turning are

very slight, more intense only in the upper part of the vessel. The function of turning was only the surface finishing, but not the forming of vessel body or neck.

The analysis of pottery's evolution is very significant for development of hill-forts. The pottery data suggest a hypothesis, that at the beginning of the 2nd millennium (11th–12th centuries) the hill-forts were not inhabited constantly. The more intensive cultural layers in the hill-forts can be dated only to the 13th–14th centuries. The pottery from the 11th–12th centuries is usually absent in the cultural layers, except for the hill-forts with intensive evidences of fires and raids of enemies (Kaukai, Mažulonys). The function of hill-forts at the beginning of the 2nd millennium was the same as in the middle and 2nd half of the 1st millennium, the communal territory and fortified area for defence during raids of enemies. Only since the 13th century hill-forts became residences of nobility, and due to permanent occupation, the intensive cultural layers are present in nearly all of them.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Relationship between potter's devices and manufacturing technology: 0 – not used; 1 – used under special conditions; 2 – commonly used.

Fig. 2. Bases of vessels from Varliškės barrow 2: 1 – with traces of gravel (a – slight rim around perimeter of base); 2 – without traces of gravel.

Fig. 3. Traces of conjunction between vessel base and body: 1 – on top of base; 2 – on sides of base (1 – Karmazinai barrow 1; 2 – Kernavė settlement, Pajauta valley).

Fig. 4. Broadening of base, characteristic for pottery of the end of the 1st millennium (Kernavė settlement, Pajauta valley).

Fig. 5. Pot from Karmazinai barrow 3 with clearly visible traces of conjunction between clay stripes.

Fig. 6. Traces of turning on upper side of vessel from Varliškės barrow 9.

Fig. 7. Reconstructed vessels from Varliškės barrow-cemetery (1–3 – barrow 2; 4 – barrow 4; 5–6 – barrow 5).

Fig. 8. Ornamented pottery from Kernavė (1–3 – the hill-fort “Pilies kalnas”; 4–5 – Pajauta valley).

Fig. 9. Pottery from Žvirbliai barrow-cemetery (1 – barrow 46; 2 – unidentified barrow; 3 – barrow

39; 4 – barrow 47) (Iwanowska, 2006, tables 54, 69, 72, 106).

Fig. 10. Functional groups of vessels according to volume and vessel diameter height ratio: 1 – small bowls; 2 – small pots; 3 – pots; 4 – jars.

Fig. 11. Base of cup with widened feet from Kernavė, Pajauta valley.

Fig. 12. Pottery of various types from Kernavė settlement in Pajauta valley.

Rokas Vengalis
Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Archeologijos katedra,
Universiteto g. 7, LT-01513, Vilnius.
el. paštas: rokasven@gmail.com

Gauta 2007 12 10